

NEVEN JOVANOVIĆ
Odsjek za klasičnu filologiju,
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
E-mail: neven.jovanovic@ffzg.unizg.hr

Izvorni znanstveni rad
UDK: 821.163.42(497.584Dubrovnik)(091)
821.163.42.09Crijević, I.
821.131.1.09Poliziano, A.
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/y26keclq09>
Primljeno: 11. 7. 2022.
Prihvaćeno: 14. 06. 2022.

STRIBILIGO ILIJE CRIJEVIĆA – PRILOZI ZA RAZUMIJEVANJE PJESNIČKOG IZRAZA

NEVEN JOVANOVIĆ

Sažetak: U latinskoj pjesmi Ilije Crijevića *Super comoedia veteri et satyra, et nova, cum Plauti apologia* nalazi se sveza *stribilligo Illurica*. Prikazuju se najvažniji doprinosi tumačenju te sveze u književnoj i općoj povijesti Dubrovnika između 1872. i 2007. Sveza je najčešće shvaćana kao izraz Crijevićeva stava prema upotrebi hrvatskog u Dubrovniku. Pritom je zanemarivana žanrovska pripadnost stihovanog uvodnog predavanja u kolegij o Plautu i okolnost da autor govori o odnosu *triju* jezika: latinskog, romanskog starodubrovačkog i hrvatskog. Većina interpretatora riječ *stribilligo* prevodila je netočno; pokazujemo da ta latinska riječ od antike do renesanse označava isključivo "solecizam", nepravilno izražavanje. Sastavljajući *Super comoedia...* Crijević se inspirirao kratkom pjesmom koju je 1488. spjevao Angelo Poliziano; ondje je Crijević mogao pročitati i riječ *stribilligo* u opreci prema "čistom maternjem govoru grada Rima". U dodatku donosimo Polizianovu pjesmu i dio *Super comoedia...* koji se odnosi na Plauta (56–175).

Ključne riječi: dubrovačka književnost, povijest književnosti, novolatinska poezija, Ilija Crijević, Angelo Poliziano, novolatinska leksikografija, renesansni humanizam, humanistička škola, jezična situacija

Keywords: literature of Dubrovnik, literary history, Neo-Latin poetry, Ilija Crijević, Angelo Poliziano, Neo-Latin lexicography, Renaissance Humanism, humanist education, linguistic situation

Stribilligo Illurica u književnoj su povijesti najpoznatije riječi dubrovačkog latinista Ilije Crijevića (1463.–1520.).¹ Otkako ih je 1872. u znanstvenu raspravu uveo Franjo Rački, te se riječi

---

¹ Ovaj je rad dio projekta koji je financiran sredstvima programa Europske unije za istraživanje i inovacije Obzor 2020 (GA n. 865863 ERC-AdriArchCult). Poticaj ovom istraživanju i povratku *ad fontes* dalo je kritičko izdanje djela Ilije Crijevića sačuvanih u rukopisu Vatikanske knjižnice Vat. lat. 2939, koje priprema Darko Novaković. Digitalni faksimil Vat. lat. 2939 dostupan je na: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.2939, pristupljeno 7. srpnja 2021.

– tumačene kao karakterizacija hrvatskoga ili "slavenskoga" jezika – redovito uključuju u prikaze Crijevića kao pisca i u opise kulturne klime renesansnog Dubrovnika. Površno prepisivanje i čvrsti ideološki okviri, ponekad određeni političkim nazorima, zajedno s izostankom osnovnih filoloških poslova priređivanja teksta i njegova tumačenja, doveli su do toga da je od Račkoga do danas pjesma iz koje potječe *stribiligo Illurica* u cijelosti objavljena i interpretirana samo jednom i da je na pitanje o žanrovskoj pripadnosti te pjesme točno odgovoreno samo jednom.² Povrh toga, sama je Crijevićeva fraza više puta netočno prevođena.

Cilj je ovog rada dokumentirano pokazati što je latinski izraz *stribiligo Illurica* značio za povjesničare i književne povjesničare, a što za Iliju Crijevića te gdje je pjesnik najvjerojatnije našao nadahnuće za kovanje sintagme i u kojem ju je točno žanrovskom i kulturnom kontekstu upotrijebio. Povijest jedne pjesničke sveze neće izmijeniti glavne crte njezina tumačenja, ali će, nadam se, doprinijeti preciznosti, delikatnosti i oprezu pri promišljanju svijeta prošlosti i potaknuti novi pogled na Crijevićevo djelo.

Kratak pregled dosadašnjih tumačenja (1872.–2007.)

Pjesmu *Super comoedia veteri et satyra, et nova, cum Plauti apologia* (dalje: *Super comoedia...*) prvi je proučio Franjo Rački.³ Predstavljajući Crijevićev opus, ulomke je ove pjesme odabrao kako bi ilustrirao pjesnikovu "upravo strastnu zanešenost za klasičkim nauči a preziranje narodnoga jezika i knjige". Pritom je, bez dokumentarnog dokaza, kao činjenicu naveo svoje domišljanje da je pjesmu "pjesnik čitao pred odabranim građanstvom dubrovačkim" (Škunca će pokazati nešto posve drugačije). Od 175 stihova pjesme Rački je citirao 30 (odlomke 95–116, 168–175), bez naznaka koliko je ispustio (i bez prijevoda), da bi zaključio:

Odavle se vidi, kako je narodan jezik u vrijeme Crijevića mah otimao latinskomu u Dubrovniku; naš humanista nariekovao je zbog ovoga uzmicanja latinštine, te mu hteo na put stati svojom vještinom i izobraženosti. Ona indi borba između stare klasičke prosvjete i narodnoga življa, koja se u zapadnoj Evropi u drugoj polovici XV vieka svuda vodila, te iz koje posljednji izadje napokon slavođobitnikom, ukazuje nam se takodjer u našem Dubrovniku. Tragove toj borbi naći ćemo i u drugih književnih proizvodih našega Crijevića, koj

² Cjelovito izdanje i interpretacija: Divna Mrdeža Antonina, "Crijevićeva rasprava *Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia*", u: *Dani Hvarske kazališta 17, Hrvatski humanizam – Dubrovnik i dalmatinske komune*, ur. Nikola Batušić et al., Split: Književni krug, 1991., 169–190. Točna ocjena žanrovske pripadnosti: Stanislaus Škunca, *Aelius Lampridius Cervinus, poeta Ragusinus (saec. XV)*, Romae: Ed. francescanae, 1971.

³ Franjo Rački, "Iz djela E. L. Crijevića, Dubrovčanina", *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 4* (1872.), 155–200. Za ovaj rad važnu drugu polovicu pjesme, stihove 56–175, donosim u izvorniku i novom proznom prijevodu u prilogu.

se može smatrati glavnim one dobe zastavnikom klasicizma u slobodnoj dubrovačkoj občini.⁴

Rački je, dakle, autoritativno ustvrdio sljedeće: 1. Crijević pjesmu izvodi javno pred dubrovačkom elitom; 2. Crijević govori o općem jezičnom stanju u Dubrovniku; 3. to je stanje borba za prevlast između "narodnog" jezika i latinskog; 4. u toj je borbi Crijević na strani latinskog;⁵ 5. zalažući se za latinski, Crijević reagira kao tipičan europski renesansni humanist (zastupnik "stare klasičke prosvjete"); 6. Crijević je "glavni zastavnik" humanizma u Dubrovniku (što implicira da ima i drugih, pa i da oni dijele Crijevićevo mišljenje).

Istraživač je prešutio da nemamo podataka o tome kada je pjesma nastala, nije prikazao pjesmu u cjelini, nije pokušao ustanoviti kojem žanru pjesma pripada, kao što nije ni postavio pitanje zašto bi upravo rimski komediograf Plaut bio saveznik u borbi latinskoga protiv narodnog jezika, ili koji je to bio "peculiaris Rhacusae sermo... qui nuper exolevit intermortuus" (*Super comoedia...* 107, 112). Primijetit ćemo da Rački jest citirao stihove s riječima *stribiliginem Illuricam* (*Super comoedia...* 100–101), ali ih nije posebno istaknuo.

To je petnaest godina kasnije (1897.) učinio Jireček, izdvajajući iz ulomaka koje je donio Rački pojedine riječi, a izostavljajući podatak kojem i kakvom djelu te riječi pripadaju. Time je pojačao dojam (i sugestiju Račkoga) da su Crijevićeve riječi znak čvrstog stava i dosljednog uvjerenja:

Hervorzuheben ist seine [Cervas] Feindseligkeit gegen die slavische Sprache. Ragusa ist ihm "propago vera, verior colonia, bis prolesque Quiritium", "vera Romuli colonia, bisque propago Quiritium, Romanis nec nisi digna progenitoribus"; ihre echte Sprache ist das Latein, der "domesticus, olim Romae municeps, hereditarius urbis et vernaculus peculiaris Rhacusae sermo". Er eifert gegen alle "stribiligo illurica", die sprachverderbende "dirae colluvio vicinia", die "scythica lingua", die "illyrismi".⁶

Sa svoje strane, u radu iz 1897. Jireček je izbjegao poopćavanja Račkoga time što je Iliju Crijevića portretirao kao osobu, a ne kao zastupnika svih dubrovačkih humanista, i nije ga *eksplicitno* povezao s općim jezičnim previranjima u Dubrovniku. Potonju će vezu uspostaviti pet godina kasnije, pišući o Romanima u dalmatinskim gradovima:

⁴ F. Rački, "Iz djela E. L. Crievića, Dubrovčanina", 172.

⁵ Nekoliko stranica kasnije Rački će već dijagnosticirati Crijevićevu "mržnju prama narodnomu jeziku". Valja priznati da je Rački za potkrepu naveo još primjera Crijevićeva prezirnog izražavanja o "ilirskom" i "skitskom" jeziku, i da takvi izrazi potječu iz različitih Crijevićevih djela. No, istraživač nigdje nije rekao koliko su primjeri reprezentativni za Crijevićevo djelo u cjelini – je li donio *samo neke*, ili sve – kao što se nije pitao ni koliko su oni reprezentativni za dubrovačku elitu, ili Dubrovnik u cijelosti, oko 1500.

⁶ Konstantin Jireček, "Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić", *Archiv für slavische Philologie* 19 (1897.), 47.

In den Zeiten der Renaissance des XV. Jahrhunderts trat unter den Gebildeten Dalmatiens ein Zwiespalt ein. Die einen wollten direct von den Römern der ältesten Zeit abstammen. So der Ragusaner 'poeta laureatus' Aelius Lampridius Cerva oder Cervinus (geb. 1463' † 1520), der in Ragusa eine 'vera Romuli colonia', 'bisque propago Quiritium, Romanis nec nisi digna progenitoribus' sah, das Latein als den 'domesticus' olim Romae municeps, hereditarius urbis et vernaculus, peculiaris Rhacusae sermo' erklärte und gegen die 'stribiligo illurica' und die 'scythica lingua' eiferte (...) Aber schon um 1420–1430 gab es in Ragusa junge Adelige, die slavische Verse zu machen versuchten...⁷

Paralelno s Jirečekom, iste 1902. prikazuje Crijevića i Milorad Medini u *Povjesti hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*. Uz Šižgorića i Marulića, za Medinija je "Cerva" reprezentativan za način "kako se je talijanski humanizam u Dalmaciji mijenjao te doveo do hrvatske književnosti".⁸ Medini piše prema građi i zapažanjima Račkog, ali dodaje i vlastite interpretacije. Tako konstatira da je jedini izvor Crijevićeva ugleda među Dubrovčanima bila "učenost":

Taj je ugled u ostalom Cerva i zasluživao, jer je bez sumnje bio onda u gradu najučeniji čovjek, a ne može mu se ni kao pjesniku poreći dara. Sve to on po svome mišljenju duguje starini i prosvijetljenoj Italiji, te ga uspomene na djakovanje vesele i u starosti. (...) Iz svih tih pjesničkih poslanica ne vidimo u Crijeviću samo oduševljenog štovaoca starine, već čovjeka, kojega zanosi stavna prošlost rimska, a žalosti nevoljna sadašnjost, koju prati pjesničkim okom, nadajući se pomoći i odanle, otkle je moglo jedino zlo biti.

Ta simpatija prama Italiji, odgojiteljici njegovoj, učini od njega dapače ono, što inače nije bio, t. j. osvjedočena Latina, koji prezire sve, što latinsko nije. Njemu je Dubrovnik "propago vera, verior colonia bis prolesque Quiritium", pa zato, kako kaže u pjesmi o staroj komediji i satiri: "Uz pomoć predobrih bogova neka se povrati stari kvirinski(!) govor, koji nedavno izumre pritisnut

⁷ Konstantin Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, I, [Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse 48], Wien: Gerold, 1902., 99. Bartoli 1905. prema Račkom i Jirečku (premda poznaje i Medinija) sastavlja svoj osvrt na Crijevićev stav prema jezičnoj situaciji u Dubrovniku. Bartoli spominje *stribiligo illurica* i smatra da se Crijević bori protiv te pojave, ali sintagmu nijednom ne prevodi; *Super comoedia*... naziva tužaljkom nad raguzejskim i prenosi odlomak koji je donio Rački, ali ne navodi naslov pjesme; Crijevića krsti "epidauritanskim Polizianom", ali ne na osnovi posebnog uvida u odnos dvojice pjesnika, već radi efekta (Matteo Bartoli, *Das Dalmatische: Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-Balkanischen Romania*, [Schriften der Balkankommission. Linguistische Abt, 4–5; Romanische Dialektstudien, H. 1–2], Wien: A. Hölder, 1905., 160, 209).

⁸ Milorad Medini, *Povjest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*, I, Zagreb: Matica hrvatska, 1902., 69.

poplavom divljeg susjedstva. Neka povrati Epudauru(!) Plauto, što mu ote nezgrapni Skićanin. Djedovska šala neka iznova procvate. Tako će nestati ilirskog kričanja, i pokazat ćemo se prava naseobina Romulova i dvaput potomstvo Kvirita te dostojni rimskih djedova."

Ovim riječima ne treba tumačenja, jer jasno pokazuju mržnju pjesnikovu na hrvatski jezik, koji je već onda bio gradom zavladao (...) No znamenito je to, da je pjesnik ovo ispjevao još onda, dok su mu uspomene iz Italije bile jake, a da ni sam nije mogao ostati do skrajnosti vjeran svojim mislima. Pjesnici su osjetljivi, na njih život i okolina više djeluju, nego na obične ljude, pa se ni Crijević nije mogao sasvim oteti čaru čilog narodnog života, i on mu malo po malo podlijega uza sve svoje otimanje. To se opaža osobito u njegovim govorima, iz kojih više ne provire mržnja na domaći govor, kao ono prije.⁹

Suzdržanost Račkog i Jirečeka Medini – koji piše "knjigu za čitanje, a ne za učenje" i objavljuje je kod Matice hrvatske – zamjenjuje jasnim političkim stajalištem, tako da i stotinu godina kasnije u ocjeni renesansnog pjesnika čujemo odjek borbi dalmatinskih pravaša protiv autonomaša oko 1900. Kao znanstvenik, Medini je neprecizan. Netočno navodi naziv Crijevićeve pjesme ("u pjesmi o staroj komediji i satiri"); u stihovima iz ulomka koji je donio Rački (izvornik je u fusnoti) *stribiligo Illurica* netočno prevodi kao "ilirsko kričanje".¹⁰ Premda se ne zna kada je Crijevićeva pjesma nastala, Medini je tretira kao da je napisana prije nadgrobno govora Martolu Zamanji.¹¹ Kao interpretator, Medini sastavlja neprovjerljiv, a pritom i banalan pjesnikov psihogram: potalijančeni, ali senzibilni talent vraća se u krilo rodne nacije pod utjecajem "čara čilog narodnog života".

Na osnovi Račkog i Medinija sliku Crijevića 1913. daje Vodnik. On, za razliku od Medinija, nema rezervi prema talijanskom kao kulturnom jeziku. Vodniku se, međutim, zamjerilo pisanje na "mrtvom latinskom". Humanizam on smatra izrazito jalovim fenomenom

⁹ M. Medini, *Povjest hrvatske književnosti*, I, 70.

¹⁰ Netočan je i prijevod *auitus... lepor* (*Super comoedia...* 115) kao "djedovska šala". Bolji će prijevod ovog mjesta donijeti tek Darinka Nevenić-Grabovac: "neka ponovo procveta ljupkost jezika dedova" (Darinka Nevenić-Grabovac, "Retorika i poetika u spisima Ilije Crijevića", *Anali Filološkog fakulteta* 13 (1976.), 99–123 = Gordana Pokrajac, *Poetika i retorika Ilije Crijevića: studije i rasprave Darinke Grabovac*, Novi Sad: Orfelin, 2013., 147–196). Više istraživača nakon Medinija ovaj dio stiha 115 izostavlja pri citiranju, iskrivljavajući tako kontekst Crijevićeva iskaza. Kritiku konstruiranja nacionalnoga književnoga kanona kod Medinija, Vodnika i Kombola vidi u: Nenad Ivić, "Conceiving of the Croatian Literary canon 1900–1950", u: *History of the literary cultures of East-Central Europe: Junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries*, III – *The making and remaking of literary institutions*, ur. Marcel Cornis-Pope i John Neubauer, Amsterdam – New York: John Benjamins Publishing, 2007., 395–404.

¹¹ Prema godini smrti Martola Zamanje (1499.) Crijevićev je nadgrobni govor prvi put datiran tek u: Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, 3 – *Vlasteoski rodovi M-Z*, Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2012., 345.

krajnje ograničena opsega (koji ipak vodi "borbu" s književnošću na narodnom jeziku, ali u slučaju Dubrovnika to je isključivo književnost na hrvatskom), a polazi od specifičnog stereotipa o karakteru Dubrovčana, "nacije trgovaca":

kakogod je u Dubrovniku cvao humanizam, ipak vidimo, da se gotovo više čitalo suvremene talijanske pjesnike, što je i prirodno, jer talijanski jezik bio je u našoj trgovačkoj republici udomaćen, a latinski trebalo je tek u školi naučiti. (...)

Sve je to bilo uzrokom, da se gotovo uporedo s humanizmom u Dubrovniku pomalja i hrvatska umjetna poezija, koja je domala posve prevladala poeziju humanista, a ovaj veliki prijelaz obilježuje i u nas, kao u Italiji, neka, i ako neizrazita književna borba.

Humaniste u Dubrovniku jesu mahom pjesnici, od veće česti latinski (...) a poeziju na vulgarnom jeziku, talijanskom ili hrvatskom, oni nijesu smatrali vrijednom toga imena. Ilija Crijević, opojen humanizmom, bar u mladim godinama, strastveno je mrzio sve, što nije latinsko, naročito narodni govor, smatrajući ga ostatkom barbarstva; pjesnikova je težnja, da Dubrovnik, poput staroga Epidavra, ponovo postane kolonija Kvirićana, i da u njemu nestane "ilirskoga kričanja" ("stribiliginem illuricam"). "Uz sklonost predobrih bogova – kaže on – neka se povrati stari kviritski govor, koji je nedavno kao izumr'o, pritisnut poplavom divljeg susjedstva. Neka povrati Epidavru Plauto, što mu ote nezgrapni Skićanin." Ali "domaći scitski govor", kako on zove hrvatski jezik, nije nestao, pače i nova poezija na njemu sve se ljepše razvijala i najstrastveniji dubrovački humanista morao je napokon ublažiti svoje mišljenje.

(...) Hrvatske pjesme, što su se javno pjevale, Crijević je smatrao "kričanjem"; učeni humanista drzao je poniženjem za poeziju, što su ovi pjesnici, prvi naši trubaduri, pjevali svoje stihove pod prozorima, dok je "poeta laureatus" čitao svoje latinske pjesme samo u otmjenu društvu, u Akademijama. (...) pa ipak: upravo ovi su pjesnici u Dubrovniku potpuno, još za njega živa, pobijedili. Hrvatska umjetna poezija tako se lijepo razvila u Dubrovniku već zadnja dva decenija XV. stoljeća, da je posve potisnula značenje naše latinske poezije i zamračila slavu učenih dubrovačkih humanista.¹²

Vodnik tako kombinira "kulturnu borbu" Račkoga, s područja općeg jezika premještenu na područje književnosti, s Crijevićevim psihogramom kako ga je vidio Medini. Od Medinija Vodnik prihvaća i pogrešan prijevod za izraz *stribiliginem Illuricam*. Pritom sakriva naziv pjesme iz koje citira, kao što šutke prelazi i preko Crijevićevih riječi o

¹² Branko Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti, 1 - Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*, Zagreb: Matica hrvatska, 1913., 82.

"nedavno izumrlom" kviritskom govoru.¹³ Tako renesansni Dubrovnik s početka XVI. st. Vodnik preoblikuje – uz prilično iskrivljavanje i natezanje – u poprište šenoinskih sukoba mađarona (čiji je jezik latinski!) i iliraca oko 1848.

Vodnikovu je karikaturu 1945. ublažio Kombol, naglašavajući u interpretaciji ponovno Crijevićev psihogram; no, *stribiligo Illurica* i kod njega je prevedena pogrešno, prema Mediniju, te izdvojena iz konteksta individualnog književnog djela i tretirana kao iskaz općeg Crijevićeva stava:

Bio je [Crijević] najznačajniji predstavnik humanizma u Dubrovniku, s mnogim vrlinama i pogriješkama humanističkih književnika. S radikalnim je humanistima, među kojima se je duhovno oblikovao u Rimu, dielio i iluziju izključivog latinizma, prenoseći u Dubrovnik oduševljenje Pomponianaca za stari Rim. Držeći Dubrovnik "kolonijom Kvirićana" mislio je, da je latinski jezik jedino dostojno izrazno sredstvo u književnosti i zadievao se, gdje god je mogao, o "ilirizme", "skitski govor" i "ilirsko kričanje" (*stribiligo illurica*), premda je i sam priznavao za *litteras et verba romana*, da mu nisu *patria nec ingenerata, sed nova et ascita et aliunde quaesita fuerunt* i da se u Dubrovniku govori hrvatski (*quia nostra tempestate scythica lingua utimur...*).¹⁴

Mahnken, pišući 1960. kao povjesničarka dubrovačkog plemstva, podsjetila je na spoznaje Bartolija i Jirečeka – dosljedno ignorirane u hrvatskoj književnoj povijesti – da jezično stanje koje Crijević opisuje u pjesmi *Super comoedia...* uključuje ne samo hrvatski i latinski nego i romanski "starodubrovački jezik", da je zapravo taj "raguzejski" onaj jezik koji je "nedavno izumro" i zbog čijeg nestanka Crijević žali. Mahnken, međutim, Crijevićeve iskaze iz nadgrobnih govora (prenesene iz Jirečeka i Račkog) citira zaobilazeći njihov književni kontekst, a stihove *Super comoedia...* 98–115 donosi bez ikakva komentara, uvodno tek napominjući da se Crijević "slično... izražava i u jednoj pesmi".¹⁵

Radovima Račkog, Medinija, Vodnika i Kombola značenje i kontekst izraza *stribiligo Illurica* u hrvatskoj su književnoj povijesti očito bili fiksirani; u tako uspostavljenom tumačenju nije bilo mjesta za zapažanja Bartolija, Jirečeka i Mahnken. Potvrđuju to Gortan i Vratović kao sastavljači antologije hrvatskih latinista u nizu *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 1969. Antologičari, sukladno svome zadatku, reagiraju apologetski, prikazujući Crijevića kao

¹³ Naziv pjesme Vodnik je naveo na str. 74, nagovijestajući ondje da "didaktična pjesma... odaje upravo njegovo preziranje narodnoga jezika", ali sam citat donosi tek na str. 82. Citirajući Medinijev prijevod, Vodnik ga prilagođava do falsifikata; umjesto Medinijeva "stari kvirinski govor, koji nedavno izumre" Vodnik ima "stari kviritski govor, koji je nedavno kao izumr'o".

¹⁴ Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb: Matica hrvatska, 1945., 66.

¹⁵ Irmgard Mahnken, *Dubrovački patricijat u XIV veku*, I, Beograd: Izdavačka ustanova 'Naučno Delo', 1960., 55. Naslov Crijevićeve pjesme Mahnken navodi samo u fusnoti.

"individualan eksces" u hrvatskom latinizmu; općeprihvaćenu interpretaciju Crijevićevih riječi dovode u pitanje tek time što diskretno nude drugačiji prijevod s latinskoga:

Iako je većina naših humanista pisala gotovo isključivo latinski, izrazito odbojan stav I. Crijevića prema književnom stvaranju na narodnom jeziku, koji podrugljivo naziva *stribiligo Illyrica* (ilirska nakaznost) – suvremenici su mu Šiško Menčetić i Džore Držić! – prije je iznimka nego pravilo.¹⁶

Vratovićev uvod u izbor iz djela Ilije Crijevića, nešto dalje u istoj knjizi, dao je još jedan prijevod *stribiligo* (uz pravopisno točnije citiranje izvornika, *stribiligo Illurica*): "izopačenost" umjesto "nakaznosti". No, i Vratović je slijedio dominantnu interpretaciju Crijevićevih riječi, a radi apologije latinista preuzeo je i Medinijevo trojstvo Crijević – Šižgorić – Marulić:

Crijević ne samo što nije ni riječi napisao na hrvatskom jeziku, nego je i njegov načelan stav upravo netrpeljiv: narodni jezik zove *stribiligo illurica* (ilirska izopačenost, u pjesmi *Super comoedia veteri...*), *scythica lingua*, *illyrismus* itd. Sasvim suprotno od njegovih starijih suvremenika u Šibeniku i Splitu – Šižgorića i Marulića!¹⁷

Vratović je – možda na tragu Vodnikove napomene o "didaktičkoj pjesmi" – bio svjestan filološkog karaktera *Super comoedia...*, budući da pjesmu ističe kao jedan od primjera "filološko-estetskih priloga" kojih Crijević ima ne samo u prozi nego "i u poeziji". Nije se, međutim, pitao otkud uopće Crijeviću ideja da sastavlja pjesme s "filološko-estetskim" temama, niti kakvu je ulogu u filološko-estetskoj pjesmi o Plautu mogao imati kritički osvrt na dubrovačko jezično stanje. Razumijevanju stanja nije pomogla ni okolnost da sastavljači antologije pjesmu *Super comoedia...* nisu uključili u izbor iz Crijevićeva opusa, mada su je, kako vidimo, višekratno citirali i mada je upravo ona dotad već postala Crijevićev nezaobilazan "znak" u povijesti hrvatske književnosti.¹⁸

---

¹⁶ Veljko Gortan i Vladimir Vratović, *Hrvatski latinisti = Croatici auctores qui Latine scripserunt*, [Pet stoljeća hrvatske književnosti, 2], Zagreb: Matica hrvatska – Zora, 1969., 32. U engleskoj verziji njihova rada *stribiligo Illyrica* prevedeno je kao "the Illyrian misfit", Veljko Gortan, Vladimir Vratović i Jozef IJsewijn, "The Basic Characteristics of Croatian Latinity", *Humanistica Lovaniensia* 20 (1971.), 57.

¹⁷ V. Gortan i V. Vratović, *Hrvatski latinisti*, 378.

¹⁸ *Super comoedia...* nije u izbor prijevoda iz Crijevića uvrstila ni Radmila Šalabalić (Ilija Crijević, "Odabrane pesme", prev. Radmila Šalabalić, *Letopis Matice srpske* 147, 407/3 (1971.), 247–268). I ona, usput budi rečeno, slijedi medinijevsku liniju, navodeći da Crijević "ni jedan jedini stih nije napisao na 'slovinskom' koji naziva 'skitskim jezikom' ('lingua scythica') i 'ilirskim kreštanjem' ('stribiligo illyrica')". Pretpostavljam, kako sugerira i Darko Novaković, "Dubrovnik – Verona – Basel: tri priloga za recepcijski dokumentarij Institucije", *Colloquia Maruliana* 4 (1995.), 13–45, da su svi dvadesetostoljetni antologičari i interpretatori, sve do D. Mrdeže Antonine, "Crijevićeva rasprava *Super comoedia...*", birali isključivo među pjesmama koje je dostupnim učinio Giuseppe Sola (Giuseppe Nicolò Sola, "Aelii Lampridii Cervini operum latinorum pars prior", *Archivio storico per la Dalmazia* 9 (1934.), XVI/95, 523–540; XVII/97, 21–43; XVII/98, 55–84; XVII/100, 159–190; XVII/103, 329–364; 10 (1935.) XIX/109, 21–52; XIX/112, 177–208.

Prvi se ozbiljan filološki pomak u tumačenju Crijevićeve pjesme dogodio u monografiji Stanislava Škunca 1971. Ondje je *Super comoedia...* prepoznata kao humanističko uvodno predavanje (*praelectio*) namijenjeno ponajprije učenicima dubrovačke komunalne škole; u pedagoškom kontekstu, Crijević kao "profesor rimskosti" obećava učenicima da će predajući o Plautu poboljšati njihovo izražavanje na latinskom – time što će ih odviknuti od *stribiligo Illurica*:

In hac metrica praelectione noster professor romanitatis Plauti apologiam cecinit, ut Ragusinos discipulos patrium sermonem, "stribiliginem Illuricam", dedoceret.¹⁹

Škunca, koji je pjesmu razmatrao zajedno s pjesnikovim prozним predavanjima o Properciju i Vergiliju, objasnio je – slijedeći tumačenje samog Crijevića – da je pjesnik posegnuo za stihovima kako bi učenicima predavanja bila privlačnija: "Rationem versu poetas illustrandi Cervinus ideo delegit, quod pueros 'duriora respuere' existimaret." Istraživač se, međutim, nije zapitao zašto onda nisu u stihu *sve* Crijevićeve *praelectiones*. Također, Škunca se nije osvrtao ni na cjelinu Crijevićeve pjesme.

Možda zato što je Škuncina monografija objavljena na latinskom i izvan Hrvatske, ona, iako bibliografski registrirana i prikazana u stručnoj literaturi, nije dostatno djelovala na daljnje znanstvene spoznaje.²⁰ I Črnja i Petrovich slijedili su Medinija, Vodnika i Kombola, a zanemarili kako Bartolija, Jirečeka i Mahnken, tako i Škuncu.²¹ Frangeš je preuzeo Vratovićev prijevod riječi *stribiligo* i pokušao Crijevićev interes za Plauta dovesti u vezu s Držićem, ali i njegova povijest dekontekstualizirala je Crijevićev izraz izdvojivši ga iz pjesme kojoj pripada. Tako Frangeš nije sebi dao ni priliku da Crijevićev izraz smjesti u školsko predavanje koje je identificirao Škunca.²²

¹⁹ S. Škunca, *Aelius Lampridius Cervinus, poeta Ragusinus*, 102. Potom Škunca citira uobičajene stihove *Super comedia...* (96–115).

²⁰ Jedna od recenzija: Vladimir Vratović, "Stanislaus Škunca, Aelius Lampridius Cervinus, poeta Ragusinus (saec. XV), Seminarium di studi superiori..., Romae 1971", *Živa antika* 21/2 (1971.), 708–710. Škuncina je knjiga uvrštena u bibliografiju uz važan leksikonski članak: Vladimir Vratović i Anto Lešić, "Crijević, Ilija", u: *Hrvatski biografski leksikon*, 2, Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1989., 716–719. Usprkos tome, o pripadnosti *Super comoedia...* humanističkom školskom žanru *praelectio* izvještavali su prema Škunci samo klasični filolozi: D. Nevenić-Grabovac, "Retorika i poetika u spisima Ilije Crijevića", 148, 169 i Darko Novaković, "Il raguseo Ilija Crijevic (Aelius Lampridius Cervinus, 1463–1520) e la tradizione dell' elegia amorosa in Croazia", u: *Poesia umanistica latina in distici elegiaci. Atti del convegno internazionale, Assisi 15–17 maggio 1998*. Cannara, PG: Arti grafiche antica Porziuncola, 2000., 170.

²¹ Zvane Črnja, *Kulturna povijest Hrvatske*, Opatija: Otokar Keršovani, 1978., 93; Michael B. Petrovich, "Croatian Humanists and the Writing of History in the Fifteenth and Sixteenth Centuries", *Slavic Review* 37/4 (1978.), 632.

²² Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb – Ljubljana: Nakladni zavod Matice hrvatske, Cankarjeva založba, 1987., 34. Za drugačije usmjerenu kritiku Frangešova pristupa – između ostalog, i na primjeru odlomka o Crijeviću – usporedi Ivana Žužul, "Moć (fikcije) književnopovijesne naracije. Kulturološka analiza Frangešove Povijesti hrvatske književnosti", *Umjetnost riječi: Časopis za znanost o književnosti, izvedbenoj umjetnosti i filmu* 54/3–4 (2010.), 153–174. Napominjem usput da se medinijevske tradicije drži i novija specijalizirana književna povijest: Zlata Bojović, *Istorija dubrovačke književnosti*, Beograd: Srpska književna zadruga, 2014., 53 (vjerovatno prema I. Crijević, "Odabrane pesme"

U pregledu hrvatskog renesansnog humanizma, namijenjenom međunarodnoj znanstvenoj javnosti, Dražen Budiša 1988. po prvi je put u znanstvenom bavljenju Crijevićem preveo *stribiligo* kao "solecizam" – možda zato što su Budiša, ili prevodilac Ivo Banac, bili upućeni na engleske rječnike – ali, usprkos tome, Budišino viđenje Crijevićeva odnosa prema jeziku vjerno slijedi interpretaciju Gortana i Vratovića te dekontekstualizira Crijevićeve riječi.²³

Noviji se Škunčin rad, iz 1988. godine, zasniva prvenstveno na rezultatima ranijeg istraživanja, ali svezu *stribiligo illurica* prevodi, sukladno Vratoviću, kao "ilirska izopačenost"; ipak, on dovodi Crijevićevu pjesmu u kontekst "starodubrovačkog romanskog jezika";²⁴ a naznačava – iako to otvoreno ne kaže – i povezanost Crijevićevih iskaza sa školom. Objektivnog pristupa, međutim, nema. Crijevićeve riječi Škunca odlučno tumači kao načelne, jasne i nedvosmisleno reakcionarne:

ne možemo se dovoljno načuditi stavu Ilije Crijevića prema hrvatskom narodnom jeziku. Ne samo da nije ostavio ni slova napisana tim jezikom, nego se iz slijepa ljubavi prema klasičnoj starini i mišljenja da su Dubrovčani podrijetlom Rimljani, borio svim silama protiv narodnog jezika držeći da je moguće Dubrovniku vratiti romanski karakter zakonima i školskim odgojem.²⁵

Stotinu i devetnaest godina otkako je Rački upozorio na Crijevićevu pjesmu *Super comoedia*... ona je, zaslugom Divne Mrdeže Antonine, 1991. po prvi put znanstvenoj

---

(prev. Radmila Šalabalić) i D. Nevenić-Grabovac, "Retorika i poetika u spisima Ilije Crijevića"; ponovno bez spomena starodubrovačkog romanskog jezika); čini se da za Crijevića Bojović uopće ne uzima u obzir hrvatske radove nakon Račkog.

²³ Dražen Budiša, "Humanism in Croatia", u: *Renaissance Humanism: Foundations, Forms, and Legacy*, 2, ur. A. Rabil Jr., Philadelphia PA: University of Pennsylvania Press, 1988., 271: "Immersed in antiquity and contemporary humanistic literature, Crijević adored the Latin language. Small wonder that he disparaged his mother tongue - which in his time in the works of Šiško Menčetić and Djore Držić acquired an increasingly refined artistic form - denigrating it as *scythica lingua* (Scythian language) and *stribiligo illyrica* (Illyrian solecism)." Prema Budiši piše John V. A. Fine, *When ethnicity did not matter in the Balkans: A study of identity in pre-nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the medieval and early-modern periods*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2006., 257.

²⁴ Stanislav Škunca, "Humanist Ilija Crijević u kontekstu jezične situacije u Dubrovniku XV. i XVI. st.", u: *Regiones paeninsulae balcanicae et proximi orientis. Aspekte der Geschichte und Kultur. Festschrift für Basilius S. Pandžić*, ur. Elisabeth von Erdmann-Pandžić, Bamberg: Fach Slavische Philologie der Universität Bamberg, 1988., 271–284. Škunca je iz *Super comoedia*... u ovom radu na hrvatski preveo stihove 99–103 i 110–115 te 105–109; Crijevićevo djelo istraživač dosljedno zove "pjesmom o Plautu" i ne spominje nigdje izvorni naslov pjesme. S pojedinim se Škuncinim prijevodnim rješenjima ne slažem. *Si quidem Latinis insueti sermonibus / Omnem tergemus penitus stribiliginem / Illuricam*... (*Super comoedia*... 99–101) prevodi kao "Makar nenavikli na latinski govor izbrisat ćemo potpuno ilirsku izopačenost"; Škuncu muči isto što će 1991. mučiti i Lončara, particip *insueti*; pokušava se nečemu domisliti, ali logika i semantika ostaju problematični: kako ćemo izbrisati izopačenost, i to potpuno, ako smo *nenavikli* na latinski govor? Kako se *si quidem / siquidem*, prilog s pogodbenim ili uzročnim značenjem, može prevesti kao "makar"? Nadalje, *Interpoletur ergo sermo pristinus / Quirinalis Diis optumis fauentibus* (*Super comoedia*... 110–111) prevodi kao "Ponovno će se uz pomoć velikih bogova uspostaviti nekadašnji govor Kviričana"; *interpoletur* je konjunktiv (jusivni) glagola prve konjugacije i ne može izricati buduću radnju. Nepreciznosti ima i u prijevodu stihova *Super comoedia*... 105–109.

²⁵ S. Škunca, "Humanist Ilija Crijević u kontekstu", 277.

javnosti postala dostupna u cijelosti, u latinskom izvorniku i hrvatskom prijevodu Milenka Lončara, uz interpretaciju cjeline pjesme. Tek je tada po prvi put donesen i osnovni filološki opis djela – saznali smo koliko pjesma ima stihova, u kojem je metru napisana, i dobili smo pregled njezina sadržaja. Sama se interpretacija, međutim, ograničila na teatrološki pristup, što je donekle uvjetovano i naravi zbornika *Dani Hvarskog kazališta* u kojem je objavljena. *Super comoedia...* razmatrana je kao "rasprava" i "filološko-estetski prilog". I Mrdeža Antonina imala je jaku potrebu da opravda *stribiligo Illurica*. Jedan je argument našla u dekontekstualizaciji, u *izostavljanju* koje je proveo Rački. Čitajući izostavljene dijelove pjesme, istraživačica je pretpostavila da su kazališni problemi razlog "vrlo oštrog tona" u odlomku gdje Crijević komentira jezik te da su dubrovačke vlasti bile sumnjičave prema Plautu:

Polemički dio koji potom slijedi objavio je Franjo Rački kao i još jedan ulomak na samom kraju rasprave. To su težišni i najeksplicitniji polemički dijelovi iz cijelog teksta, međutim tako izdvojeni citati bez konteksta mogu dobiti poprilično drugačija značenja, negoli ih imaju kad se sagleda cjelina, što se i dogodilo. Tako u ulomku u kojem moli za pozornost dok se sluša Plautova riječ ističe i ovo: "Si quidem Latinis insueti sermonibus / Omnem tergemus penitus sribiliginem / Illuricam et vera Romuli colonia / Videbimur bisque propago Quiritium..." "Ako, naime, nevješti latinskom jeziku, sasvim izbrišemo svako šušljanje ilirsko, prava ćemo Romulova kolonija postati i dvaput izdanak Kviritita..." Nakon toga ponovno upozorava na potrebu da se obnovi latinski govor i u vrlo oštrm tonu pogrdno se izražava o ilirskom jeziku.

Možda se navedeni stihovi, emotivno snažno obojeni, ne bi smjeli uzeti isključivo kao ortodoksan stav naspram hrvatskog jezika i književnosti. (...) Naime, dio teksta koji slijedi iza citiranog ulomka upućuje na pomisao da se vlast oborila sudskom zabranom na Plautove tekstove.²⁶

Ulančavanjem pretpostavki, koje se pritom tretiraju kao činjenice, Crijević je postao, barem implicitno, jedan od prethodnika Marina Držića:

Na temelju ove rasprave kao i zahvaljujući arhivskim podacima o sudskoj zabrani izvođenja Plauta 1525., možemo znati s kakvim se sve teškoćama susretao Crijević pri pokušajima inscenacija Plauta u Dubrovniku. Sudske nam zabrane (jer vjerojatno ona zabilježena nije i jedina) potvrđuju da nije uspio potpuno uvjeriti vlasti u nedužnost i moralnu korist Plautovih tekstova.²⁷

²⁶ D. Mrdeža Antonina, "Crijevićeva rasprava *Super comoedia*", 174.

²⁷ D. Mrdeža Antonina, "Crijevićeva rasprava *Super comoedia*", 174.

Iako je bila svjesna Crijevićeva pedagoškog rada, Mrdeža Antonina tumačila ga je drugačije od Škunce²⁸ te *Super comoedia...* nije razmatrala kao školsko predavanje; privukla ju je, čini se, prije *Plauti apologia* iz naslova pjesme. U matici književnopovijesnih interpretacija istraživačica je ostala i ne osvrćući se na romanski starodubrovački kao moguću treću točku između Plauta i hrvatskog. Naposljetku, Lončarov prijevod *stribiliginem Illuricam* kao "šušljanje ilirsko" pokazao je – na ovome mjestu – jače oslanjanje na domaću književnopovijesnu tradiciju nego na latinsku leksikografiju i filološka tumačenja.²⁹

Slijedeći interpretaciju Mrdeže Antonine i Lončarovo izdanje i prijevod (ali prihvaćajući zdravo za gotovo navode koje Vodnik preuzima od Račkog), još uvijek bez osvrta na Škuncin rad, *Super comoedia...* je u opći filozofski pregled Crijevićeve estetike 2007. uključio Zlatko Posavac. Pjesmu je proglasio "pravim pravcatim stihovanim teorijskim traktatom". Okupio je dosadašnje hrvatske prijevode *stribiligo Illurica*, te je kod njega izraz prvo protumačen kao "ilirsko kričanje", a potom i "skvičanje" i "šušljanje" i "jezično-estetičko-kulturološka 'ilirka izopačenost'", ali se nije pitao o razlozima ove raznolikosti.³⁰ Kritizirao je svođenje pjesme na taj Crijevićev iskaz, "što je nevjerovatno upornim ponavljanjem u hrvatskoj historiografiji(!), bez prave interpretacije, izazvalo mnoge smutnje", a Crijevića je shvatio kao dijete svog vremena, čovjeka koji je "shodno epohi humanizma cijenio ljepotu klasičnog latineta vezanoga uz antiknu kulturu i novovjeki modus 'oživljene antike' u komuniciranju obrazovanih ljudi". U drugom dijelu studije nalazimo nov interpretativni doprinos. Istraživač je pretpostavio da Crijević nije bio protiv "ilirskog" jezika općenito, nego protiv jezika vezanog "uz Dubrovnik i vlastitu okolicu. Zapravo podrazumijeva stanovitu jezičnu praksu, iako ne kaže točno gdje, kada i koju (...), tome svojem jezičnom okruženju on poriče dignitet, pa konkretno i estetsku

²⁸ "Mnogi književni historioografi su naslutili da on, svojim radom na oživljavanju antičke komediografije među dubrovačkom mladeži, preusmjerava razvoj domaće drame", D. Mrdeža Antonina, "Crijevićeva rasprava *Super comoedia*", 169. Istraživači možda Škuncini radovi nisu ni bili poznati, s obzirom da ih ne navodi u literaturi. S druge strane, poticaj su joj dale pretpostavke koje je 1969. bio iznio Foretić, prvi koji je povezao Plauta i Držića s Crijevićem, "zanesenim poklonikom rimskih starina", napisavši: "Kad je Držić u prologu svoga 'Skupa' pisao da Plauta djeci 'na skuli legaju', onda je svakako mislio na dubrovačku humanističku školu i na mjesto što ga je rimski komediograf imao u njezinu programu u koji ga je – teško je zamisliti drukčije – unio upravo Crijević" (Miljenko Foretić, "Marin Držić i kazališni život renesansnog Dubrovnik", u: *Marin Držić: zbornik radova*, Zagreb: Matica hrvatska, 1969., 222).

²⁹ Za pregled leksikografske građe vidi nastavak ovog rada. Pogrešnim leksičkim odabirom smatram i prijevod sintagme *Latinis insueti sermonibus* (*Super comoedia...*, 99) gdje se Lončar, kao i Škunca prije njega, previše oslanja na dominantno značenje *insuetus* pa dobiva zbudjujuće: "Ako, naime, nevjesta latinskom jeziku, sasvim izbrišem svako šušljanje ilirsko". Kako možemo izbrisati "šušljanje ilirsko" ako smo "nevješti latinskom jeziku"? Na nelogičnost je usklikom upozorio Lovro Kunčević, *The Myth of Ragusa: Discourses on Civic Identity in an Adriatic City-State (1350–1600)*, doktorski rad, Budapest: Central European University, Department of Medieval Studies, 2012., 56.

³⁰ Zlatko Posavac, "Humanističko-renesansna poetika i estetika Dubrovčanina Aeliusa Lampriidusa Cerve: dva Cerve kroničar-historiograf i pjesnik-estetičar: povijesna obnova i utemeljenje novovjekoga kazališta", *Dubrovnik: časopis za književnost, nauku i umjetnost*, n. s., 18/1–2 (2007.), 130, 135.

vrijednost ili mogućnosti, smatrajući ga 'smećem groznog susjedstva' nametnutim pod pritiskom barbarskih, divljih Skita".³¹ Medinijevska anakrona opreka autonomaša i pravaša ovdje je zamijenjena implicitnom, ali jednako anakronom oprekom hrvatskog i srpskog nacionalizma.³²

Od devedesetih godina 20. stoljeća povjesničari renesansnog Dubrovnika – za razliku od filologa i povjesničara književnosti – trudili su se propitivati koliko su Crijevićevi stavovi o jezičnoj praksi reprezentativni za tadašnju kulturu Grada; zalagali su se za hladnokrvnije razmatranje ranonovovjekovnih procesa simbioze, integracije i asimilacije slavenske i talijanske kulture; upozoravali su da se poimanja identiteta predmodernih Dubrovčana dramatično razlikuju od nacionalističkih sukoba 19. stoljeća.³³ Nasuprot njima, filolozi i povjesničari književnosti odmakli su se od medinijevske slike Crijevića (talijanskog đaka koji, zaluđen humanističkim novotarijama, buntovno kritizira jezik vlastitog naroda) tek do Crijevića – teoretičara estetike kazališta. Potonje tumačenje, međutim, ne može ni valjano, ni uvjerljivo ni provjerljivo, ni bez ulančanih nagađanja, objasniti motivaciju sintagme *stribiligo Illurica*. Pa ni sam izraz još uvijek nije dostatno protumačen; nismo sigurni ni što točno znači, ni što je mogao značiti renesansnim humanistima, ni zašto je Crijević odabrao upravo te riječi.

U uređenom znanstvenom sustavu koji želi književna djela promišljati kao svjedoke prošlosti, sva se viđenja književnih djela nužno oslanjaju na rezultate filoloških istraživanja. Ako takvih istraživanja nema, ili ako nisu uključena u filološku "normalnu znanost", pomaka neće biti te ćemo se vrtjeti u krugu, uvijek iznova kombinirajući iste elemente.

Značenje i podrijetlo latinske riječi *stribiligo*

Nova istraživanja počinju od novih pitanja. Najprije: što točno *stribiligo* znači? Pogledamo li u neki od većih rječnika latinskog, brzo ćemo ustanoviti da je *stribiligo* ili *stribiligo* (ponegdje i *scribliglo*) "der Sprachfehler, Solözismus" (Georges), "solécisme"

³¹ Zlatko Posavac, "Humanističko-renesansna poetika i estetika...", 135–136.

³² Posavac je pritom (ponešto nejasnim tokom misli) pogrešno interpretirao Crijevićev osvrt na nestanak romanskog starodubrovačkog: "U hrvatskoj se historiografiji nametnula teška pomutnja i mistifikacija kao da je nedvojbeno riječ o hrvatskom jeziku (kojoj varijanti u to doba?) premda, koliko znamo, Cerva nigdje ne spominje išta određenje u tom smjeru: ne kaže *lingua croatica*. Cerva, naime, Dubrovčanima zamjera i njihovu lošu latinštinu. Riječ je o topografiji zavičajnog Dubrovnika i 'smeću groznog susjedstva'. Kojeg? Kojih susjeda? To se barbariziranje u bliskoj prošlosti završilo 'neslavno' pa Cerva želi zajedno s obnovom komedije da zasja 'prijašnji jezik', latinski..." (Zlatko Posavac, "Humanističko-renesansna poetika i estetika", 136.)

³³ Bariša Krekić, "On the Latino-Slavic Cultural Symbiosis in Late Medieval and Renaissance Dalmatia and Dubrovnik", *Viator* 26 (1995.), 321–332; Filippo Naitana, "La Ragusa medievale tra annalistica e storiografia", *Archivio storico italiano* 154 (1996.), 3 (569), 411–435; Lovro Kunčević, *The Myth of Ragusa*; Lovro Kunčević, "Etnički i politički identitet predmodernog Dubrovnika od 14. do 17. stoljeća", *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 55/1 (2017.), 65–87.

(Gaffiot, "an impropriety in language, a solecism" (Lewis i Short), "A) un écrit sans qualité, sans valeur littéraire... B) solécisme" (Hoven, s. v. *scribligo*, s uputom i na oblik *stribligo*),³⁴ "barbarae orationis vitium, alias soloecismus" (Forcellini), "Falinka v. Soloecismus" (Belostenec, s. v. *Stribligo*),³⁵ "a uetustioribus latinis dicebatur soloecismus a tortuosae orationis prauitate ac uersura" (Calepinus s. v. *scribligo*).³⁶ Rječnici redovito izvještavaju da je riječ rijetka. Za potvrdu se navode samo dva mjesta: Gelijeve *Atičke noći* 5, 20 i Arnobijev spis *Protiv pogana* 1, 59. Etimološki, pretpostavlja se da se radi o grecizmu, riječi izvedenoj od grčkog στρεβλός "izvitoperen, izvijen, razrok".

Gelije na citiranom mjestu razmatra upravo značenje i etimologiju termina, i to u zapisu o solecizmu:

SOLOECISMUS, Latino vocabulo a Sinnio Capitone eiusdemque aetatis aliis inparilitas appellatus, vetustioribus Latinis sribiligo dicebatur, a versura videlicet et pravitate tortuosae orationis, tamquam strobiligo quaedam. (Gell. 5, 20)

Solecizam, latinskom riječi ga Sinije Kapiton i drugi njegova doba nazivaju *inparilitas*, stariji su Latini govorili *stribiligo*, po okretanju i izvrsnutosti nepravilna govora, kao neka vrsta *strobiligo*.

Arnobije brani nestandardne oblike riječi u kršćanskim knjigama, upozoravajući na to da ih ima i u poganskim klasicima:

Barbarismis, soloecismis obsitae sunt, inquit, res vestrae et vitiorum deformitate pollutae. (...) Et tamen, o isti, qui pollutas res nostras vitiorum criminamini foeditate, sribiligines et vos istas libris illis in maximis atque admirabilibus non habetis? (Arnob. 1, 59)

Barbarizmima, solecizmima, kaže, vrve vaše stvari, onečišćene su izopačenošću mana. (...) Pa ipak, oj vi, koji naše okaljane stvari krivite za gadost mana, nemate li i vi te *stribiligines* u onim najvećim i divljenja vrijednim knjigama?

Leksikografsku građu i antičke potvrde naveo sam opširno kako bih pokazao da ni prije Crijevića, ni u njegovo vrijeme, ni kasnije, *stribiligo* nije značilo ni "kričanje" ni

³⁴ Za uobičajene moderne latinske rječnike usp. internetsku zbirku *Logeion*, <https://logeion.uchicago.edu/> (pristupljeno 5. srpnja 2021.). Citirani René Hoven i Laurent Graillet, *Lexique de la prose latine de la Renaissance / Dictionary of Renaissance Latin from prose sources*, Brill: Leiden – Boston, 2006. upućuju na primjere kod mladih Crijevićevih suvremenika Andree Alciatija (1492.–1550.) i Martina Dorpa (1485.–1525.).

³⁵ Ivan Belostenec, *Admodum reverendi patris Joannis Bellosttēncz ... Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium ... item plurimis authorum in hoc opere adductorum sententiis idiomatice Illyrico delicatis illustratum*, Zagrabiae: Typis Joannis Baptistae Weitz, 1740.

³⁶ Ambrogio Calepino, *Calepinus*, Rhegii Lingobardiae: Berthochus, 1502. (digitalni faksimil Bavarske nacionalne knjižnice: <https://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb11057537-2>; pristupljeno 5. srpnja 2021.).

"šušljanje". Ostat će zagonetkom što je Medinija potaklo na odabir (možda brkanje sa *stridor*, prema Žepićevu rječniku: "piska, škripa, zujanje, vikanje, lepetanje, psikanje", ili *strideo* "škripati, škrgutati, zujati, sikati; šaputati"?). Prema navedenim antičkim potvdama, ni "izopačenost" ni "nakaznost" ne smatram posve dobrom prijevodnom analogijom jer hrvatske riječi nose *moralno* negativnu konotaciju kakve u latinskom u toj mjeri nema. Bolji bi prijevod bila "iskrivljenost" koju je ponudio Novaković.³⁷ Osobno bih najradije prevodio *stribiligo* kao "solecizam" (ovaj odabir, premda drugačijim izražajnim sredstvima, reflektira neuobičajenost riječi u svakodnevnom jeziku).

I atribut *Illurica* uz *stribiligo* vrijedi filološki razmotriti. Upravo je ilirska odrednica privukla pozornost istraživača i odredila Crijevićev iskaz kao stav o hrvatskom (ili općenitije slavenskom) jeziku. Crijević je u autografu *Super comoedia...* napisao *illurica*, malim početnim slovom i s *u*. Same po sebi, ove okolnosti ne znače mnogo; Crijević, vrlo nonšalantan prema pravopisu, u autografima pridjeve izvedene iz vlastitih imena često počinje malim slovom (ponekad tako čini i sa samim vlastitim imenima), a uz *Illur-* (14 puta u Vat. lat. 2939) piše i *Illyr-* (17 puta u istom rukopisu); najdojmljivije je mjesto iz nadgrobnoga govora Crijevićevu ujaku Juniju Sorkočeviću (umro 1509.; Vat. lat. 2939, 144v):³⁸

Illyriam autem ab Illuro et suis posteris denominatam omnium prouinciarum amplissimam et numero gentium et dilluio quodam populorum affluentissimam esse, nemo est qui nesciat.

A da je Ilirija (*Illyriam*) imenovana po Iluru (*Illuro*) i njegovim potomcima, da je ona najveća od svih provincija i da obiluje brojem plemena i svojevrsnom poplavom naroda – to svi znaju.

Pisanje *u* umjesto *y* u imenu Ilirika i u pridjevima izvedenim od tog imena mogao je Crijević, naravno, usvojiti iz najrazličitijih izvora – iz humanističkih spisa, iz izdanja (ili rukopisa) antičkih tekstova, pa i iz epigrafske građe. Izvore njegovih znanja o antici, uostalom, tek treba sustavno istražiti. Ovdje bih, ipak – bez pretenzija na konačne odgovore – upozorio na dvije podudarnosti.

Prvo: riječi izvedene od imena Ilirije s *u* umjesto s *y* piše Crijevićev rimski profesor Pomponio Leto (1428.–1498.) u povijesnom pregledu (organiziranom po carevima) *Romanae historiae compendium ab interitu Gordiani iunioris usque ad Iustinum III* (prvo

³⁷ Darko Novaković, "Crijević, Ilija", u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb: Školska knjiga, 2000., 137–139.

³⁸ Izdanje i prijevod govora Darinka Nevenić-Grabovac, "Ilija Lamprice Crijević, Posmrtni govor svojem ujaku Juniju Sorkočeviću", *Živa antika* 27 (1977.), 231–262 = Gordana Pokrajac, *Poetika i retorika Ilije Crijevića: studije i rasprave Darinke Grabovac*, Novi Sad: Orfelin, 2013., 197–257. Nevenić-Grabovac, začudo, ne datira govor iako navodi mnogo biografskih podataka o rodu Sorkočevića i o samom Juniju.

izdanje Venecija, 1499.).³⁹ U Pomponijevoj povijesti, u poglavljima o Filipu i Valerijanu, uočavamo i rjeđi pridjev *Illuricianus*, koji je Crijević upotrijebio dvaput u pogrebnim govorima.⁴⁰ Drugo: arhaično latinsko bilježenje *u* umjesto *y* u imenu Ilirika nalazimo i kod Plauta (to su, ujedno, neka od najranijih rimskih svjedočanstava o imenu Ilira). U komediji *Trinumus*, stihovi 851–853, starac Harmid, kad ugleda Sikofanta – prurušenog kao da dolazi iz inozemstva – kaže:

pol hic quidem fungino generest: capite se totum tegit.
Hilurica facies videtur hominis, eo ornata advenit (Plaut. Trin. 851–853)

Ovaj je, bogme, iz roda gljiva: glava ga cijelog pokriva.
Tip ima ilirsku facu i takav modni stil

Hilurica facies i u novijoj je literaturi potvrđeno kao Plautova uvredljiva šala,⁴¹ no u komentiranom izdanju Plauta koje je 1500. u Milanu priredio Giovan Battista Pio (1460.–1540.) stoji *Illurica facies*, uz sljedeću napomenu:

Illurica pro Illyrica. Nam uidere licet et animaduertere plerosque omnes
Illyricos enormis et spatiosi uultus uideri, ut hic magna frons et indecens
a Plauto uocetur Illyrica.⁴²

³⁹ Iulius Pomponius Laetus, *Romanae historiae compendium*, Venetiis: Bernardinus de Vitalibus, 1499. (digitalni faksimil Bavorske nacionalne knjižnice: <https://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00060316-7>, pristupljeno 5. srpnja 2021.): *De imperio Philippi*: qui cum ad exercitum peruenisset, concordati adsensu milites *Illuriciani* imperatorem fecerunt; *C. Aurelius Valerius Diocletianus*: Is ex militibus Daciae, *Illuriae* ac Mysiae pugnacissimas copias et robustissimas coegit; *Valerianus*: Porro Galienum cum fratre Valeriano milites Aureoli, qui dux erat *Illuriciani* exercitus, prope Mediolanum interfecerunt; *Fl. Valerius Marcianus*: Nouus imperator statim pro Tatiano et fratre misit illum Constantinopoli, hunc *Illyricis* praefecit; *M. Iul. Licinius Licinianus*: Prius *Illuriis*, post orienti praefuit; *Diuisio Imperii Romani*: Constantino obuenerunt Galliae Hispaniae et Alpes Cottiae, Britanniae, Orcades, Ibernica, Thyle. Constanti Italia et Africa cum insulis, *Illuricum*...; *Constans*: Nam cum milites exorto tumultu in *Illuriis* occidere uellent...; *Magnentius*: Factio *Illuricorum* duce Britannione cum nouo imperatore sentiebat; *Britannion*: Britannion ante Tyranni pericula quo cum conuenerat et imperator ab *Illuriciano* exercitu adpellatus Mursae...; *Fl. Val. Valentinianus Aug*: Nam L. Equitius qui *Illurico* praeerat...; *Fl. Val. Iustinus II*: Iustinus patre *Illyrico* (!) matre Augusti filia...

⁴⁰ Crijevićev *Nadgrobni govor Ivanu Gučetiću*, 1502.; Vat. lat. 2939, f. 125r; moderno izdanje Darinka Nevenić-Grabovac, "Oratio funebris humaniste Ilije Crijevića dubrovačkom pesniku Ivanu (Dživu) Gučetiću", *Živa antika* 24 (1974.), 333–364 = Gordana Pokrajac, *Poetika i retorika Ilije Crijevića: studije i rasprave Darinke Grabovac*, Novi Sad: Orfelin, 2013., 85–146, također bez datacije: Quis Claudium, quis Diocletianum, quis Aurelianum, Maximum, Improbum, Constantinum et ex Triballis Iustinum, Romanos duces et imperatores maximos *Illuriciano* sanguine procreatos non meminit? – Ponovljeno gotovo doslovno u *Nadgrobnom govoru Juniju Sorkočeviću*, 1509; Vat. lat. 2939, f. 144v; D. Nevenić-Grabovac, "Ilija Lamprice Crijević, Posmrtni govor svojem ujaku Juniju Sorkočeviću", Quis Claudium ex Dalmatarum genere, quis Diocletianum, quis Aurelianum, Maximum, Probum, Constantinum et ex Triballis Iustinum, Romanos duces et imperatores maximos *Illuriciano* sanguine procreatos non meminit?

⁴¹ Usp. npr. George] P[elham] Shipp, "Plautine Terms for Greek and Roman Things", *Glotta* 34/1–2 (1954.), 146; Amy Richlin, *Slave Theater in the Roman Republic: Plautus and Popular Comedy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017., 384.

⁴² Titus Maccius Plautus, *Comoediae*, Ed. et comm. Joannes Baptista Pius, Milano: Ulderico Scinzenzeler, 18 Jan. 1500. (digitalni faksimil Biblioteca cantonale di Lugano: http://www.tectel.services/dbook/BibliotecaLugano/Incunaboli/555994_00/Index_Pc.html#p=1, pristupljeno 5. srpnja 2021.).

Illurica umjesto *Illyrica*. Naime, može se vidjeti i zapaziti da gotovo svi iz Ilirika imaju iznimno velika i široka lica, tako da ovdje veliko i neskladno čelo Plaut naziva ilirskim.

Preuzimanje plautovskog termina *Illurica* i njegova kreativna prenamjena uz zadržavanje konotacija pogrde – implikacija fizičke ružnoće i nezgrapnosti kao znaka nepoželjnog drugoga – dobro bi odgovarali pristupu u *Super comoedia*.

Otkud Crijeviću *stribiligo*?

Stribiligo je u svakom slučaju rijetka latinska riječ. Gdje ju je mogao zapaziti, odakle ju je mogao naučiti Ilija Crijević, kojem u renesansnom Dubrovniku nisu na raspolaganju stajala današnja referentna pomagala? Jedna je moguća skupina izvora, dakako, pojava riječi u antičkoj rimskoj književnosti, kod gore citiranih Gelijs i Arnobija. Čitajući Gelijs, riječ je, primjerice, zapazio Marko Marulić – koliko zasad znamo, uz Crijevića jedini od hrvatskih latinista – i uvrstio je u *Repertorij* pod natuknicu "Pjesnici".⁴³ Daljnja su mogućnost humanistička leksikografska pomagala poput već citiranog Calepina (prvo izdanje Reggio, 1502.), Tortellijeve studije *De orthographia* (prvo izdanje Venecija, 1471.), Giuniana Maia *De priscorum proprietate verborum* (prvo izdanje Napulj, 1475.) ili Perottijeva komentara-riječnika *Cornucopiae* (prvo izdanje Venecija, 1489.).⁴⁴

⁴³ Marulić, *Rep. s. v. Poetę*: "Soloecismus, imparilitas, stribiligo, soloecus idem est 38", Marko Marulić, *Repertorium III*, edidit Branimir Glavičić, Split: Književni krug Split, 2000., 115. Marulić je ekscerpirao izdanje Gelijs tiskano u Veneciji 1489. (Darko Novaković, "Zašto nam je važan Marulićev Repertorij?", *Colloquia Maruliana* 7 (1998.), 9–24). Iako je *stribiligo* zapisao, splitski se autor tom riječu nije koristio u vlastitim djelima koja poznajemo.

⁴⁴ Giuniano Maio, Tortelli i Perotti, oslanjajući se na Gelijs, u semantičkom smislu detaljno određuju *stribiligo* i riječ povezuju s barbarizmom, odnosno solecizmom. Junianus Maius, *De priscorum proprietate verborum*, Venecija: Octavianus Scotus, 1482. (digitalni faksimil Bavorske državne knjižnice: <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00056307-2>, pristupljeno 7. srpnja 2021.): *Stribiligo* dicebatur soloecismus: uide in VIII. soloecismus Latino uocabulo. (...) Soloecismus uitiosa uerborum compositio, uel imparilitas secundum Gellium; uocatur a uetustioribus sterobiligo: et a uersu et tortuosa oratione quasi sterobiligo a Solone dictus qui cum urbem Solon conderet in Sicilia: cum pauci essent Athenienses tractu temporis uocem corruerunt unde et soloecizare. Sed soloecismus apud probatos et barbarismus non inuenitur: sed potius soloecon et barbaron. – Johannes Tortellius, *Commentariorum grammaticorum de orthographia dictionum e Graecis tractarum*, Venetiis: Paltasichis, 1488. (digitalni faksimil Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel: <http://diglib.hab.de/drucke/xb-4827/start.htm>, pristupljeno 7. srpnja 2021.): Soloecismus cum unico I sequente oe diphthongo et c exili atque in Latino scribitur dicitur uitiosa uerborum compositio ut inter nobis pro inter nos: uel date ueniam sceleratorum pro sceleratis. Et ut ostendit Gellius libro quinto noctium Atticarum ab Asinio Capitone et eiusdem aetatis aliis imparilitas est appellatus. Uetustioribus uero Latinis stribiligo dicebatur a uersuta uidelicet et parua (!) compositione tortuosae orationis: tanquam sterobiligo quaedam. – Nicolaus Perottus, *Cornucopiae linguae Latinae*, Venetiis: Aldus Manutius, 1499. (digitalni faksimil Bavorske državne knjižnice: <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00057900-6>, pristupljeno 7. srpnja 2021.): hoc uocabulum Barbarus quamuis a principio eum tantum significaret, qui crasse loquebatur, nunc tamen ad eos omnes translatus est, qui non sint Graeci, aut Latini, quod ii mitiorem linguam habeant, ac magis cultam. Quin etiam inter hos si quis non recte proferat barbare loqui dicitur. Unde fit barbarismus, qui definitur una pars orationis enunciatione uel scripto corrupta, et a poetis metaplasms uocatur. Differtque a soloecismo, qui ab Asinio Capitone definitur impar et inconueniens

Postoji, međutim, još vjerojatniji izvor i nadahnuće za Crijevićevu *stribiligo*. To je kratka pjesma humanističkog filologa-pjesnika aktivnog u Firenci, Angela Poliziana (1454.–1494.). On je sastavio prolog Plautovoj komediji *Menehmi* kada su taj komad u Firenci 12. svibnja 1488. u prisutnosti Lorenza de' Medicija izvodili studenti humanista Paola Comparinija.⁴⁵ Prolog je Poliziano popratio kratkim pismom Compariniju⁴⁶ te je pjesma u postumno objavljenim Polizianovim sabranim djelima tiskana čak dvaput, kao prilog pismu i kao dio zbirke latinskih epigrama (*Liber epigrammatum*).

U pedeset jampskih senara Polizianov Prolog (istupajući kao lik koji uvodi u komediju) predstavlja glumačku družinu, traži od publike tišinu, najavljuje što će igrati – pritom upozorava da je komad, krivnjom dugih stoljeća, "prepun grešaka" (tako da pojedina mjesta "ni sami glumci ne razumiju"), ali i privlačan, duhovit i posve rimski. Kroz lik Prologa Poliziano potom kritizira "učitelje s ceste" (*magistri triviales*, doslovno "učitelji s tropuća" ili možda "učitelji trivija", niže obrazovne razine – u doslovnom ili prenesenom smislu) koji kvare jezik mladih učenika. Iz pisma Compariniju jasno je da cilja na firentinske suvremenike koji su također sastavljali komedije, ali u prozi ili u metrički upitnim stihovima.⁴⁷ Završetak pjesme oštar je napad na drugu skupinu protivnika, fratre, koji su izvođenje antičke komedije osuđivali iz moralističkih razloga.

Odlomak o malo vrijednim učiteljima-komediografima Poliziano zaključuje ističući upravo *stribiligo* kao način na koji manje vrijedni učitelji kaljaju jezik učenika (26–30):⁴⁸

---

compositura partium orationis, a nostris imparilitas, a uetustioribus Latinis stribligo dicebatur a uersura et prauitate tortuosae orationis, tanquam strebligio quaedam. Siquidem στρεβλῶ apud Graecos torqueo ac deprauo significat.

⁴⁵ Paolo Comparini, svećenik i humanist rođen u Pratu, umro u Firenci prije 1524. (Giovanni Parenti, "Comparini, Paolo", u: *Dizionario Biografico degli Italiani* 27 (1982.), (internetsko izdanje: [https://www.treccani.it/enciclopedia/paolo-comparini_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/paolo-comparini_(Dizionario-Biografico)/), pristupljeno 6. srpnja 2021.). Polizianovu pjesmu u izvorniku i hrvatskom prijevodu donosim u prilogu ovog rada, prema Angelo Poliziano, *Opera*, Venecija: Aldus Manutius, 1498.07. (digitalni faksimil Bavorske državne knjižnice: <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00050563-2>, pristupljeno 6. srpnja 2021.).

⁴⁶ Polizianovo nedatirano pismo Compariniju, *Epistulae* 7, 15, počinje ovako: "Rogasti me superioribus diebus ut, quoniam fabulam Plauti Menaechmos acturi essent auditores tui, prologum facerem genere illo versiculorum qui sint comoediae familiares" (Gianna D'Alessio, "Citazioni plautine nella Miscellaneorum Centuria Secunda di Poliziano", u: *CUSL – Consulta universitaria di studi latini III Seminario nazionale per dottorandi e dottori di ricerca in studi latini Roma, 20 novembre 2015 – Università degli Studi "La Sapienza"*, Palermo: G.B. Palumbo & C. Editore S.p.A, 2017., 247).

⁴⁷ A. Poliziano, *Opera, Epistulae* 7, 15: "qui comoedias absque versibus, nullo nec artificio nec elegantia docent et, ut actae primum sunt, tenebris ipsimet (in quo nimis eos laudo) perpetuis damnant – quae tamen ad imperitis aliquando non improbentur, quoniam commata saepe isti quaedam commiscent antiquorum, quae tamen ipsa quoque, dum male collocant, infamant".

⁴⁸ Za razliku od Crijevića, Poliziano je pisao i na "narodnom jeziku", i to kako pjesme (*Stanze per la giostra* su čak epsko-mitološkog karaktera), tako i dramu koja se u povijesti književnosti smatra prvom na talijanskom, *Fabula di Orfeo* (1479.–1483.). Zbog toga nema, koliko znam, nijednog pokušaja da se *stribiligo* iz prologa *Menehmi* povezuje s bilo kojim jezikom osim latinskim. U komentarima Polizianova prologa za upotrebu se *stribiligo* kao izvor navodi Gelijeve bilješka o solecizmu (prepisana i u jednom rukopisnom svjedoku Polizianova prologa), Giovanna Bombieri, "Osservazioni sul Prologo ai Menehmi di Angelo Poliziano", u: *Tradizione classica e letteratura umanistica. Per Alessandro Perosa*, II, ur. Roberto Cardini, Eugenio Garin, Lucia Cesarini Martinelli i Giovanni Pascucci, Roma:

Facient profecto maiora operae praetia nunc
 Longe adulescentes isti, siquidem insueverint
 Puro sermoni Romae urbis vernaculo,
 Quam si magistris freti trivialibus
 Linguas tenellas pollutant stribiligine.

Puno će se više rad isplatiti sada
 Ovim mladićima, jer su usvojili
 Čist maternji govor grada Rima
 Bolje nego da su se uzdali u učitelje s ceste
 I jezike svoje ukaljali solecizmom.

U Polizianovoj pjesmi *stribiligo* se javlja u kontekstu vrlina Plautova govora i štetnog utjecaja nevaljanih učitelja; stihovi 27–28 oglašavaju da su mladići (učenici) "usvojili čist maternji govor Rima" ("insueverint / Puro sermoni Romae urbis vernaculo"); po svemu sudeći, za čistoću je zaslužan Comparini kao njihov mentor. Plaut, *stribiligo*, učenje jezika, pa i latinska riječ za "usvajanje", *insuescere*, kao i metar u kojem Poliziano pjeva – elementi su koje susrećemo i u Crijevićevu uvodnom predavanju.

Poliziano je Crijeviću mogao ponuditi i žanrovski uzor. I profesor iz Firence, naime, sastavljao je *praelectiones*, izvodio ih pred širokom publikom – ne samo studentskom i ne samo sveučilišnom – i u toj tradicionalnoj i svečanoj prigodi demonstrirao svoju učenost i svoj književni i pjesnički dar. Danas možemo čitati Polizianova uvodna predavanja u prozi i u stihu (u stihu su četiri *Silvae: Manto, Rusticus, Ambra, Nutricia*), ona kratka, duga, pa i iznimno duga, ona u skladu s konvencijama žanra i ona koje ih zanemaruju, ona tehničke naravi (stvarni uvod u kolegij koji najavljuju) i ona slobodnija, izrazitije filozofska, književna, anegdotalna, polemička ili esejistička. Teme uključuju Ilijadu, Odiseju, Homera (*Ambra*, 625 heksametara), *Pismo Sapfe Faonu*, pseudo-Vergilijevu pjesmu *De rosis*, Vergilija (*Manto*, 373 heksametra), Ovidijev život (elegijski distih, 40 stihova), Hezioda i Vergilijeve *Georgike* (*Rusticus*, 569 heksametara), Perzija, Svetonija, Stacija i Kvintilijana, dijalektiku, opći sustav znanosti (*Panepistemon*), pjesništvo (*Nutricia*, 790 heksametara), Aristotelovu *Prvu analitiku* (*Lamia*).⁴⁹

Bulzoni, 1985., 504 i Mario Martelli, "Il prologo di Poliziano ai "Menaechmi" di Plauto", u: *Le tradizioni del testo. Studi di letteratura italiana offerti a Domenico De Robertis*, ur. Franco Gavezani i Gulielmo Gorni, Milano – Napoli: Ricciardi, 1993., 79. Martelli smatra da *stribiligo*, kao osobina "učitelja s tropuća", upućuje prvenstveno na pedagoški kontekst: "un insegnamento... non altamente specializzato, ma di modesto livello, quello che è sufficiente, insomma, a far evitare grossolani errori di grammatica".

⁴⁹ Skica prema Francesco Bausi, "Le prolusioni accademiche di Angelo Poliziano", u: *Umanesimo e Università in Toscana (1300–1600). Atti del Convegno Internazionale di Studi (Fiesole-Firenze, 25-26 maggio 2011)*, ur. Stefano Ugo Baldassarri, Fabrizio Ricciardelli i Enrico Spagnesi, [Villa Le Balze Studies, 2], Firenze: Le Lettere, 2012., 275–304.

Poliziano, dakako, nije jedini renesansni humanist koji je pisao i objavljivao *praelectiones*. To su činili, među ostalima, Guarino Veronese, Bartolomeo Fonizio, Filippo Beroaldo, Cristoforo Landino. No, za Poliziana je u Dubrovniku vladalo posebno zanimanje. Znamo da je Ivanu Gučetiću (1451.–1502.) uputio pohvalno pismo koje je sam Ilija Crijević u cijelosti citirao u nadgrobnom govoru za Gučetića; motiva iz Polizianove poezije na talijanskom ima u pjesmama Džore Držića i Šiška Menčetića; u prosincu 1493. Malo je vijeće Dubrovačke Republike Poliziana izabralo za rektora komunalne humanističke škole (s većom plaćom nego što ju je imao na sveučilištu u Firenci) iako, na kraju, Poliziano u Dubrovnik nije došao; Polizianovom se grčkom poezijom i lirskim *Odama* inspirirao mlađi Crijevićev suvremenik Damjan Beneša (1476.–1539.) pjevajući i sam na grčkom i u lirskim metrima, a u epigramu *De poetis nostrae aetatis* Poliziana je uvrstio među četiri najveća pjesnika svojeg doba (uz Pontana, Sannazara, Marulla Tarcaniotu).⁵⁰ Interes samog Crijevića za Poliziana potvrđen je, izvan pjesme *Super comoedia...*, na još barem tri načina: nedatiranim pisamcem nastalim između 1502. i 1509., u kojem Daniele Clario (profesor u Dubrovniku 1482.–1505., potom kancelar Republike do 1522.), Crijevićev kolega iz dubrovačke škole, od Alda Manuzija za "Heliju pjesnika" naručuje, među ostalim naslovima, izdanje Polizianovih djela; citiranjem 59. poglavlja Polizianovih *Centurija* u Crijevićeveu uvodnom predavanju o Vergiliju; odjecima Poliziana u drugim Crijevićevim djelima.⁵¹

Zaključak

Stribiligo Illurica u zasad nedatiranoj Crijevićevoj pjesmi *Super comoedia...* označava "ilirski solecizam": lokalni pogrešan način upotrebe jezika. Atribut "ilirski", zapisan u varijanti "ilurski", možda i sam nosi plautovsku konotaciju nepoželjnog, ružnog drugoga. Nije moguće točno reći *koji* se to jezik koristi na iskrivljen način. Budući da autor obećava da će pogrešnu upotrebu ispraviti bavljenjem Plautom, pretpostavio bih da se radi o *latinskom* koji izvrću loše obrazovani izvorni govornici hrvatskog jezika.

Osnovni kontekst u kojem funkcionira *Super comoedia...* jest škola. Primarni adresati polaznici su humanističke gimnazije, najvjerojatnije dubrovačke, i to su najvjerojatnije

⁵⁰ Za izbor Poliziana za rektora dubrovačke komunalne škole Petar Kolendić, "Izbor Andžela Policijana za rektora u Dubrovniku", *Zbornik radova Srpske akademije nauka* 17 (1952.), 9–17; o Benešinu nadahnuću Policijanom Vladimir Rezar, "O grčkim epigramima Damjana Beneše", *Colloquia Maruliana* 26 (2017.), 157–176 i Vladimir Rezar, "Ode Damjana Beneše: uvodno promišljanje o metričkom ustroju", *Colloquia Maruliana* 27 (2018.), 145–156.

⁵¹ Josip Torbarina, *Italian influence on the poets of the Ragusan republic*, London: Williams & Norgate, Ltd., 1931., 23: "Helius poeta hinc nobilis pluribus me rogavit ut sibi Venecijs deferri procurarem opera Policiani"; citiranje Poliziana u predavanju o Vergiliju D. Nevenić-Grabovac, "Retorika i poetika u spisima Ilije Crijevića", 177, 184, bez posebnih komentara priređivačice: "Nam obscaenum opus licet Virgilio a multis tribuatur, inter quos est Seruius, tamen Angelus Politianus LIX capite Centuriarum probat testimonio Senecae hoc opusculum Nasonis, non Vergilii esse". Odjeci Poliziana u Crijevićevoj prozi i poeziji zahtijevaju sustavno istraživanje; zasad sam ih zapazio u predavanju o Properciju (*Praelectio in explicationem elegiarum Propertii*).

Crijevićevi đaci. Oni *Super comoedia...* slušaju kao *praelectio*, uvodno predavanje tj. uvodno predavanje kolegija o Plautu; možda su prisutni i drugi ugledni Dubrovčani, ako je predavanje javno. Žanrovska odrednica otkriva čemu služi prvi dio *Super comoedia*, otkud i zašto u pjesmi izlaganje o vrstama i razvoju grčke i rimske komedije i rimske satire. To je opći uvod, osnova za razumijevanje Plautova opusa.

Sastavljajući *praelectio* u jampskim senarima umjesto u prozi, Crijević slijedi eksperimentalnu praksu Angela Poliziana. S firentinskim profesorom – koji je u Dubrovniku poznat i cijenjen – Crijević se natječe birajući temu i metar kojih u Polizianovim uvodnim predavanjima nema. Istovremeno, Crijević se nadahnjuje konkretnom Polizianovom pjesmom, prologom za Plautove *Menehme* ispjevanim u jampskim senarima 1488. Taj prolog kao hipotekst *Super comoedia...* dodatno potiče polemički ton u Crijevićevo djelu i uzor je za *ograničenost* polemike na jedan odsječak pjesme. U drugoj polovici prologa, naime, Poliziano se ruga na komički način, i to dvjema metama: autorima koji komedije pišu u prozi (ti su autori profesori kao i Poliziano) i firentinskim fratrima koji iz moralističkih razloga osuđuju samu ideju izvođenja (antičke) komedije.

Prije nego što olako izvučemo *stribiligo Illurica* iz ovako opisanog konteksta uvodnog školskog predavanja nadahnutog Polizianom i proglasimo Crijevićevo (neprijeporno pogrdnu) sintagmu općom osudom opće prakse upotrebe hrvatskog jezika u Dubrovniku, pa možda i znakom općeg stava humanista (kao društvene skupine) prema "narodnom" jeziku i književnosti, valja ozbiljno ispitati mogućnost da je *Super comoedia...* polemika *protiv profesora*.⁵² Kao što Poliziano omalovažava svoje kolege koji imaju drugačije ideje

⁵² Crijević je bio profesor dubrovačke škole 1498.–1505. i 1514.–1520. Senat ga opetovano nije želio angažirati kao profesora, odbijao mu je produžiti angažman, nametao mu drugačije uvjete nego ostalim profesorima ili mu je čak smanjivao plaću; usp. Bogumil Hrabak, "Poslovna biografija dubrovačkog pesnika Ilije Crijevića", u: *Glasnik odeljenja umjetnosti Crnogorske akademije nauka i umjetnosti* 8 (1988.), 235–256, osobito 245–247 i 252. Postoje podaci o profesorima iz Dubrovnika ili iz "ilirskog susjedstva" angažiranim u tom razdoblju; najpoznatiji je takav *Marinus Becichemus* iz Skadra (umro 1526., dubrovački profesor 1494.–1496. i 1508.–1510.), a spominju se još Dubrovčani *Marinus Marinci de Florio* (*Cvietchovich*, 1504.–1508.) i *Marinus Benchi, cimator et artium doctor* (1505.–1508., 1510.–1512.), S. Škunca, *Aelius Lampridius Cervinus, poeta*, 35–36. U pismu poslanom 1511. Marinu Buniću u Veneciju, sačuvanom u prijepisu Ivana Marije Matijaševića (Dubrovnik, AMB 433, sv. 1; za snimku pisma zahvaljujem Ireni Bratičević), Ludovik Crijević Tuberon upozorava Crijevićeva bliskog prijatelja da se Crijević boji konkurencije Jeronima Kalva (*Hieronymus Calvus* iz Vicenze, umro 1518.), a da su Dubrovčani nezadovoljni Ilijinim radom u nastavi: "Puto te non fugere quam obliqui ductus insinuatione usus sim in gratiam Aelii nostri. Et quia nos illis litteris nihil profecimus, Aelius iam coepit spargere in vulgus Calvum fore optimum epistolarum magistrum. Quo autem haec oratio pertineat per te animadvertito. Porro ego ita sentio, veretur, ne castris suis exuatur. Etenim ejus in docendo diligentiam omnes desiderat (sic)." I ostala djela u kojima Crijević istupa protiv "ilirskog jezika", ako nisu nadgrobni govori, vezana su uz profesore i školski kontekst; usp. pjesmu *In paedagogum* (I, 29 u Darko Novaković, "Autografi Ilije Crijevića (I): Vat. lat. 1678.", *Hrvatska književna baština* 3 (2004.), 9–251; prijevod Darko Novaković, "Ilija Crijević: nekoliko pjesama", *Latina et Graeca*, n.s., 26 (2015.), 87–99) i pismo neimenovanom dubrovačkom opatu – najvjerojatnije Ludoviku Crijeviću Tuberonu – o (inicijalima potpisanom) natpisu na hrvatskom (S. Škunca, *Aelius Lampridius Cervinus, poeta*, 189–191 i S. Škunca, "Humanist Ilija Crijević u kontekstu jezične situacije", 277–284). Za suvremeni sukob dvojice profesora-humanista (obojske Talijana) u zadarskoj komunalnoj školi 1513. usp. Neven Jovanović, "Zadarski slon i komarac — polemika Nardina Celineja i Paladija Fuska iz 1513.", *Colloquia Maruliana* 23 (2014.), 13–27.

o pisanju komedija, Ilija Crijević – zaposlen kako bi izdanke dubrovačke vlastele poučio kompetentnom humanističkom latinskom – možda svojom pjesmom-predavanjem zorno demonstrira da nijedan konkurent (zbog atributa *Illurica*, osobito nijedan *domaći* konkurent) to ne zna i ne može bolje od njega.

Prilozi

Angelo Poliziano, Prologus in Plauti *Menaechmos*

Heus heus, tacete, sultis, vos, ego ut loquar!⁵³
 Nam nostra conducta est huc lingua, vestri oculi;
 Vos spectare decet, nos loqui et fabulam agere.
 Alioqui, capite ipsi hunc ornatum scenicum,
 Atque exporgite lumbos: tum nos sessum ibimus,
 Spectabimusque vos taciti, aut ridebimus,
 Aut si actio frigebit, dormitabimus.
 Comoediam, Menaechmos acturi sumus,
 Lepidam et iocosam et elegantem ut nil supra,
 Sed mendosam alicubi tamen culpa temporum.
 Inerunt in ea nonnulla ne nobis quidem
 Satis intellecta, sed haec erunt pauca admodum;
 Quae si minus placebunt, auribus expuite,
 Aut devorate ceu soletis catapotia.
 Romanus est hic sermo, Romani sales;
 Nihil invenustum aut ineptum et Graeculum,
 Quale solent nugari molitores caeteri:
 Quorum nec ullis versibus comoediae
 Nec argumento constant perplexabili,
 Nec quicquam habent comoediae praeter titulos.
 Non ipsae secum congruunt, nec adest fides
 Rebus agundis ac nec personis indoles;
 Tantumque si quid furtivum est, in eis placet,

⁵³ Tekst prema A. Poliziano, *Opera*; G. Bombieri, "Osservazioni sul Prologo ai Menecmi di Angelo Poliziano", 490, 500–501 izvještava o tri različite verzije Polizianove pjesme, dvije u izdanju Poliziana iz 1498. i jednoj u firentinskom rukopisu Laurentianus pl. XC sup. 39; analizirajući varijante, Bombieri zaključuje da je inačica koju ovdje reproduciram, dodana uz pismo Compariniju, vjerojatno Polizianova revidirana verzija, dotjerana za objavljivanje.

Quippe alienis insidiantur laboribus.
 Facient profecto maiora operae pretia nunc
 Longe adulescentes isti, siquidem insueverint
 Puro sermoni Romae urbis vernaculo,
 Quam si magistris freti trivialibus
 Linguas tenellas polluant stribiligine;
 Siquidem ita traditum est a laudatis viris:
 Latine vellent etiam si Musae loqui,
 Nullis usuras nisi Plautinis vocibus.
 Quod si qui clament nos facere histrionicam,
 Atque id reprehendant, minime diffitebimur,
 Dum nos sciant disciplinam antiquam sequi.
 Etenim formandos comoedo veteres dabant
 Pueros ingenuos, actionem ut discerent.
 Sed qui nos damnant, histriones sunt maxumi;
 Nam Curios simulant, vivunt Bacchanalia.
 Hi sunt praecipue quidam clamosi, leves,
 Cucullati, lignipedes, cincti funibus,
 Superciliosum incurvicervicum pecus;
 Qui quod ab aliis habitu et cultu dissentiunt,
 Tristesque vultu vendunt sanctimonias,
 Censuram sibi quandam et tyrannidem occupant,
 Pavidamque plebem territant minaciis.
 Sed iam valete, spectatores, et gregi
 Favete nostro, vobis quod vortat bene!

Angelo Poliziano, Prolog Plautovim Menehmima

Hej, vi tamo, šutite, molim, da bih govorio ja.
 Ovdje su platili jeziku našem, a očima vašim;
 Vama je red da gledate, nama da govorimo i glumimo.
 Ako ne, uzmite sami ove kostime i rekvizite
 pa lijepo podmetnite leđa; a mi ćemo ići sjesti,
 i gledat ćemo vas tiho, ili se smijati,
 ili, ako gluma ne bude valjala, malo prispavati.
 Komediju ćemo izvesti, *Menehme*,

Zgodnu i smiješnu i finu da bolje nema.
Ali na razna joj je mjesta greške nanijelo vrijeme;
U njoj će biti ponešto što ni mi sami
Sasvim ne shvaćamo; no, toga će biti vrlo, vrlo malo;
Ne bude li se ušima dopalo, vi to ispljunite,
Ili progutajte kao što radite s tabletama.
Rimski su ovo razgovori, štosevi rimski;
Ničega nema neugodnog, nezgrapnog, u grčkom stilu,
Kao što gluparaju ostali kombinatori;
U komedijama takvih nema nijednog stiha,
Ni radnje kako bi trebalo zapetljane,
Ni ičeg od komedije osim naslova,
Pa ni tu komadi dosljedni nisu, i nisu uvjerljivi
Događaji, niti karakteri likova;
Sve što je u njima zgodno, ukradeno je,
Jer takvi žive otimajući tuđi trud.
Puno će se više rad isplatiti sada
Ovim mladićima, jer su usvojili
Čist maternji govor grada Rima;
Bolje nego da su se uzdali u učitelje s ceste
I jezike svoje ukaljali solecizmom;
Ovako nam, naime, govore štovani znalci:
Latinski kada bi Muze progovoriti htjele,
Drugih riječi do Plautovih uzimale ne bi.
I ako na nas neki vikali budu što se kazalištarjama bavimo,
I psovali nas zbog toga, uzrujat se nećemo nimalo;
Samo neka znaju da slijedimo nauk stari;
U davnini davali su komičaru na odgoj
Plemenitu mladež, da nauče pokret i geste.
Ali ti koji nama sude sami su najveći glumci:
Glume moralne vertikale, bahanalije žive;
Posebno su takvi pojedinci kričavi, nervozni,
Zakukuljeni, drvenih tabana, konopom opasani,
Stado obrvomršteće i leđagrbeće;
Zato što se od drugih razlikuju nošnjom i držanjem,
I smrknuta lica prodaju svetu čistoću,

Prisvajaju pravo na procjenu i na tiraniju,
 Preplašeni puk u užas tjeraju prijetnjama.
 Ali sad ostajte zdravo, publiko, i družini
 Našoj budite skloni; a vama nek je sa srećom.

Ilija Crijević, *Super comoedia veteri et satyra, et nova, cum Plauti apologia* (56–175)

(...)⁵⁴

Sed postquam senior exoleuit chorus
 Et scaena lusitans satyris agrestibus
 Desudauit et omerita (!) est, Leuium (!) ferunt
 Andronicum fabulae commentum actus nouae,
 Quam locupletauit usu temporis ocium,
 Per diuerbia, per cantica subducto choro,
 Quo grata nouitate placeat auditoribus
 Vitae mortalium loquax imitatio
 Et uniuersae speculum consuetudinis
 Et ueritatis imago quam simillima,
 Digesta, distributa quinis actibus,
 Varietate illici uerborum et sensuum,
 Concinna argumento, comoda sententiis,
 Fastidiosis etiam spectatoribus
 Salibus iucunda, tediosa nemini,
 Locos, lepores uendicauit et arculas
 Excussit odoriferas deliciarum omnium
 Et omnes dicendi Veneres, Cupidines
 In scaenam attulit. Hinc stupidi auditores hiant
 Soccus, cothurnos, ornatum hystronicum,
 Modos attoniti et uocum discrimina stupent

⁵⁴ Radi boljeg razumijevanja i potpore mojim zaključcima, a s obzirom na to da je Crijevićeva pjesma u cijelosti dosad objavljena svega jednom (pri čemu se moja tumačenja pojedinih mjesta razlikuju od Lončarevih u D. Mrdeža Antonina, "Crijevićeva rasprava *Super comoedia*"), donosim, prema digitalnom faksimilu rukopisa Vat. lat. 2939, f. 151–154v, izvornik i vlastiti prijevod drugog, za ovaj rad relevantnog dijela pjesme *Super comoedia veteri et satyra, et nova, cum Plauti apologia*, onog koji se odnosi na rimsku komediju i Plauta. Crijevićeva pjesma još uvijek očekuje kritičko izdanje i temeljit filološki komentar; ovdje na pojedina zbudujuća čitanja samo upozoravam (u prijevodu nudeći vlastitu interpretaciju) i sa zanimanjem očekujem sustavno istraživanje Crijevićevih izvora i književnopovijesnih stavova.

Et totus caeae consessus uictoriis
Exhilaratus, et olim triumphis Punicis,
Nunc Caecilio, nunc Plauto, molitori optimo,
Vicissim applaudit populus; nec aliter ferunt,
Sermone si Latino uoluerint loqui,
Musas locuturas, ut conditus nouo
Lepore loquitur Plautus mellitissime.

Ergo agite, sultis, sic uobis uortat bene,
Oculos, aures animumque exporgite nequis duat
Damnum obstrepens sibi; neque enim mihi nocet
Siquis graxit, sed sibi statim mulctam irrogat.
Nam siquis non libens audit, meminit nihil
Et imperitus ad domum reuertitur,
Inexpolitus, rudis, horridus et barbarus.
Quod si nocere aliis summe est dementiae,
Omnes stultitia exuperat qui nocet sibi:
Qui uero nullius damno sibi consulit,
Ante alios sapit alieno quo magis lucro.
Quod si praestatis mihi quod peto silentium,
Non hodie modo, sed quamdiu Plautum lego,
Credo facturi estis operę magna precia,
Et nos uobiscum qui docendo discimus,
Si quidem Latinis insueti sermonibus
Omnem tergemus penitus stribiliginem
Illuricam et uera Romuli colonia
Videbimur bisque propago Quiritium,
Romanis nec nisi digna progenitoribus
Superstes ab Epidauria pene insula.
Hic hic domesticus olim Romae municeps
Haereditarius Urbis et uernaculus
Peculiaris Rhacusae sermo fuit;
Cuius reliquiis et quadam umbra et imagine
Nos actitare causas uidimus senes.
Interpoletur ergo sermo pristinus
Quirinalis Diis optumis fauentibus,
Qui nuper exoleuit intermortuus,

Dirae colluione oppressus uiciniae.
 Restituat Epidauro Plautus quod abstulit
 Immanis Scythia, auitus reforescat lepor.
 Est tristis haec uita: theatra, iocos postulat,
 Eliconium mel, Pegasum melos
 Acerba uitae temperat, rudia expolit,
 Venustat indolem, exacuit impuberes,
 Senibus suppeditat utiles sententias
 Ac uelut e media depromptas sapientia.
 Hic uersipellem discimus fallaciam
 Mercurium, Vertumnum, louem protheuco (!) deos
 Horrere, quo mage praestigiatores malos
 Vitare, qui uersutiis, technis, dolis
 Contaminatum honestas uxores eunt,
 Lenonias artes, colluuiem spurcidam,
 Vitiurum stabulum, turpes meretricum dolos,
 Illecebras illicibiles, uirus oblitum
 Melle et parasytos mendaces et improbos
 Scurras famelicosę obnoxias gulae
 Et helluones sordidos et milites,
 lactantiores, gloriosos, futiles,
 Et duro stolidos elephantum corio obsitos.
 Hic omnes sicophantas (!), fallaces, subdolos
 Seruos possumus ut in speculo intuerier,
 Senatium conuocare in capite, machinas
 Atque omnes fabricas intendere tragulas, dolos,
 Marsupia quibus dominorum exenterent senum
 Vt iuuenibus obsecudent perditae amantibus.
 Quo doctus exemplo seruo haud temere dabis
 Corrumperet aetatem lubricam adolescentium,
 Sed optionem facies constantis uiri
 Qui primam exorbitari non sinat indolem
 Informetque rudem ut docto cęram pollice.
 Tenax, auarus, prodigus docere
 Indulgens, durus et quantum peccet pater,
 Quique alienis ouis ut cuculus incubat

Blandus, decrepitu – monstrum! – scortator senex,
 Exitium exitiabile; rursus frugi, probus,
 Consilii columen, iustus, moderatus, grauis,
 Lex uiua, uitae amicus, norma, regula.
 Hic omnium rerum uices et exitus
 Hylares secutos principum miserabile,
 Ludibria sortis et uitae uertiginem
 Admirabere, personae, temporis, loci
 Decorem, unde fieri poteris prudentior;
 Lenonem auarum, obscaenam meretricem, improbum
 Scurram et seruum mendacem nouisse expedit,
 Ne quis nos interoscitantes opprimat,
 Sic ebriosos illotas uelut sues
 Coeno uolutabres, Lacedaemonis indoles
 Spectatum admissa, foeda, obscoena, turpia
 Quo dedoceret turpium spectaculo.
 Hinc undecunque Plautus noster proderit
 Moribus et linguae, qui fugiendi gratia,
 Non aemulandi multa probra interserit.

Sed defensa sat est comoedia; facessite

Carptores maledici, uipereis dentibus!
 Vobis non dedico lusus, iocos, sales,
 Ambrosiam, nectar de Plauti promptario,
 Sed auditoribus optimis et iuuenibus,
 Aequae facere ac sapere probe cupidissimis.
 Hoc quicquid est ergo boni consulite, boni:
 Linguis fauete, mox etiam plausum date!

Ilija Crijević, *O komediji, staroj, satiri i novoj, s apologijom Plauta* (stihovi 56–175)

Ali pošto je stariji kor zaboravljen
 Te je dala svoje scena po kojoj se igraju
 Divlji satiri, i umirovila se, Levije je, kažu,
 Andronik izmislio čine nove drame
 Koju je praksom vremena razonoda obogatila
 Svađama, arijama; kor je uklonjen

Kako bi se privlačnom novinom dopala publici
 Brbljava imitacija života smrtnika,
 Ogledalo svekolikih običaja
 I najvjernija moguća slika istine,
 Raspoređena, raspodijeljena na pet činova,
 Raznolikih atrakcija riječi i dojmova,
 Skladna po radnji, dobrodošla po mislima,
 Čak i za izbirljive gledaoce
 Ugodna zbog duha, nikome dosadna;
 Na viceve i dosjetke je polagala pravo i istresla
 Mironosne posudice svih užitaka
 I sve je Venere i Kupidone govora
 Na scenu donijela. Zato zapanjena publika zija
 Pred natikačama, visokim čizmama, histrionskim ukrasima,
 Opčinjeni ostaju, u šoku pred melodijama, pred skladom glasova,
 I svi su redovi gledališta pobjedama
 Oduševljeni; nekoć trijumfima nad Kartažanima,
 A sad Ceciliju, sad Plautu, autoru najboljem,
 Aplaudira narod; i ne bi, kažu, drugačije,
 Da latinskim jezikom požele govoriti,
 Govorile Muze, nego onako kao što začinjen novom
 Ljepotom govori Plaut – najmedenije.

Stoga dajte, molit ću, dobru vam donijelo sreću,
 Oči, uši i duh podmetnite, da ne bi tko samome sebi
 Nanio štetu bučeci; jer ne škodi meni
 Tko god graksne, (!) nego taj sebi globu određuje.
 Jer tko god ne sluša rado, ne zapamti ništa
 I neuk se vraća kući svojoj,
 Neuglađen, neotesan, grubi barbarin.
 Pa ako je štetiti drugima znak krajnje ludosti,
 Sve će nadmašiti glupošću tko sebi bude štetio;
 A tko se za sebe brine ne škodeći nikom,
 Pametniji je od svih drugih; još više, tko to čini na tuđu korist.
 Zbog toga, ako mi date tišinu koju tražim,
 Ne samo danas, nego dokle god čitam Plauta,
 Izvući ćete, vjerujem, najveću vrijednost iz ovog djela,

I skupa s vama mi koji poučavajući učimo;
Jer, naviknuvši se na latinski govor,
Potpuno ćemo izbrisati svaki solecizam
Ilurski i pokazat ćemo se kao istinska Romulova
Kolonija, kao dvostruki izdanak Kvirita,
Posve dostojan rimskih predaka,
Prežitek s poluotoka Epidaura.
Tu, tu je nekoć domaći bio građanin rimski,
Nasljednik Grada i materinji,
Poseban jezik Raguze;
Njegovim su ostacima, njegovom sjenom i slikom,
Starci govorili na sudu, kako smo vidjeli.
Neka se, stoga, obnovi prijašnji jezik
Kvirinala, pod okriljem najboljih bogova,
Onaj što nekoć je nestao, izumro zanemaren,
Potisnut bujicom odvratnog susjedstva.
Neka Epidauru Plaut vrati što je odnio
Grozan Skit, neka ponovno procvate djedovska dražest.
Tužan je ovaj život: traži teatar, šale,
Med s Helikona, Pegazovu melodiju;
Sve ljuto u životu blaži, sve surovo dotjeruje,
Karakter čini privlačnim, izoštrava nezrelih um,
Starcima pruža korisne misli,
Kao da stižu iz samog srca mudrosti.
Ovdje učimo zazirati od prevrtljivih mutivoda,
Bogova Merkurija, Vertumna, Jupitra, Proteja (?);
Još bolje, učimo izbjegavati opake varalice
Koji trikovima, manipulacijama, prijevarama
Kreću u kaljanje poštenih supruga,
I svodničke štoseve, bujicu zamazanu,
Konačište grijeha, sramne obmane bludnica,
Mamce primamljive, otrov obložen
Medom, parazite lažljive i nevaljale,
Klaunove koji robuju gladnome želucu
I raspikuće gadne i vojničine,
Razmetljive, hvalisave, tašte,

I budaletine čija je koža debljine slonove.
 Ovdje sve sikofante, prevarante, prijetvorne
 Robove možemo kao u ogledalu promotriti,
 Kako sazivaju vijeće u svojoj glavi, pripremaju
 Mašineriju i sve manevre, projekte, štoševne
 Kojima će kesi čiče-gospodara izvaditi utrobu
 Kako bi ugodili mladićima, na vlastitu nesreću zaljubljenima.
 Poučen tim primjerom, nećeš sluzi nepromišljeno dati
 Da kvari plahutavu mladenačku dob,
 Nego ćeš se odlučiti za postojanog čovjeka
 Koji neće pustiti zametak vrline da skrene s puta
 A građu će oblikovati kao vosak prstima vještima.
 Naučit ćeš koliko griješi škrt, pohlepan, rasipan,
 širokogrudan i tvrd otac,
 I onaj koji među tuđim jajima, kukavica, leži (?)
 Zaljubljen impotentan – fuj, sramote! – starac koji goni kurve,
 Smrt na dopustu; s druge strane valjan, pošten,
 Potporanj plana, pravedan, umjeren, dostojanstven,
 Zakon živi, života libela, mjera i ravnalo.
 Tu ćeš se diviti mijenama svih stvari i raspletima
 Sretnim koji slijede žalostan početak
 Igrama sreće i obratima života,
 Privlačnosti lika, vremena, mjesta,
 Po čemu moći ćeš postati mudriji;
 Pohlepnog svodnika, besramnu bludnicu, pokvarenog
 Pajaca i lažljivog roba upoznati vrijedi
 Da nas ne bi netko uhvatio dok drijemamo;
 Tako je pijane helote, kao svinje
 Uvaljane u blato, puštana da gleda mladost Lakedemonjana
 Kako bi se svega gnjusnog, gadnog, sramotnog
 Odučila suočena s prizorom sramote.
 Zbog toga će na svaki način naš Plaut koristiti
 Karakteru i jeziku; on izbjegavanja radi,
 A ne radi oponašanja upleće mnoge psovke u svoje djelo.
 Ali komedija je dovoljno obranjena; gonite se
 Kritičari pogana govora, zmijskih zuba!

Ne posvećujem vama igre, šale, duh,
Ambroziju, nektar iz Plautove riznice;
Posvećujem ih valjanim, mladim slušaocima,
Koji silno žele pravo činiti i misliti valjano.
Ovo, kakvo jest da jest, cijenite dobro, dobri moji;
Riječi ne tratite, a potom još zaplješćite!

STRIBILIGO OF ILIJA CRIJEVIĆ – HOW TO UNDERSTAND A POETIC EXPRESSION

NEVEN JOVANOVIĆ

Summary

Ilija Crijević, who chose for himself the humanist name Aelius Lampridius Cerva or Cervinus (Dubrovnik 1463–1520; received the title of *poeta laureatus* at the academy of Pomponius Laetus in Rome in 1484; teacher at the local grammar school 1498–1505 and 1514–1520) composed a Latin poem of 175 iambic verses *Super comoedia veteri et satyra, et nova, cum Plauti apologia*. In 1872, Croatian historian and politician Franjo Rački (1828–1894; first president of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts, 1866–1886) selected 30 verses from the poem to illustrate Cerva's attitude towards the "vernacular language"; Rački interpreted the verses as Cerva's plea for classical Latin and criticism of the contemporary culture based on the native (that is, Croatian) language. The interpretation was supported and further honed by Jireček (1897, 1902) and Medini (1902). They singled out the phrase *stribiligo Illurica* as a token of Cerva's attitude, in the process separating the phrase from the poem, translating it wrongly as "Illyrian screeching" (Medini), but also realizing (Jireček) that Cerva was writing about three languages: Latin, Romance Dalmatian, and Croatian (or, generally, Slavic). Existence of Romance Dalmatian, however, was not registered in *literary* history of Dubrovnik, as told by Croatian, Yugoslav, and Serbian historians of literature (Vodnik 1913, Kombol 1945, Črnja 1978, Frangeš 1987, Bojović 2014); literary historians preferred Medini's (anachronistic) vision of Cerva as a brilliant scholar whose Italian education brought him into conflict with his national identity.

In 1969, Gortan and Vratović included Cerva in the influential anthology *Hrvatski latinisti (Croatian Writers in Latin)*. They accepted the interpretation of Cerva as an author opposed to the use of Croatian language, but also offered their own translations for *stribiligo Illurica* ("Illyrian deformity", "Illyrian depravity"); they did not say outright, however, that "screeching" is an impossible equivalent for *stribiligo*. Almost exactly hundred years after Rački, in 1971, Škunca first recognized the poem *Super comoedia...* as an academic opening lecture (*praelectio*), intended for students of the Dubrovnik humanistic grammar school. The poem was fully described and published in its entirety

in 1991, by Mrdeža Antonina, with a Croatian translation by Milenko Lončar (who translated *stribiligo Illurica* as "Illyrian lispings").

A survey of Latin lexicography shows that *stribiligo*, attested in Gellius and Arnobius, provides strictly the Latin equivalent of "solecism", "a nonstandard or ungrammatical linguistic usage". A number of humanistic dictionaries (Tortelli, Giuniano Maio, Perotti, Calepinus) confirm that the meaning of the word remained the same during the Renaissance.

Stribiligo appears, in company with other words used by Cerva in *Super comoedia...* (*insuescere, vernaculus, sermo, pretium*), in a 1488 iambic poem by Angelo Poliziano, composed as a prologue for a performance of Plautus' *Menaechmi* in Florence (the play was performed by Paolo Comparini and his students). Poliziano's poem is a polemic, just as the *Super comoedia...*; Poliziano's targets are *magistri triviales* who compose plays in prose, or in bad verse, and Florentine Franciscans scandalized by dramatic performances. Poliziano's *magistri triviales* infect their students' tender tongues by *stribiligo* (*linguas tenellas pollutant stribiligine*), that is, they teach unstandard Latin. Poliziano, a professor at the University of Florence, was well known and highly appreciated in Renaissance Dubrovnik; he composed a number of opening lectures, so he could have been Cerva's inspiration for the choice of literary form as well.

When Cerva mentions *stribiligo Illurica* in his poem *Super comoedia...*, he has in mind "Illyrian solecism", a local unstandard linguistic usage. Because Plautus can correct this usage, it is possible that Cerva is thinking about Latin, which badly educated native speakers of Croatian use improperly.

The main context of *Super comoedia...* is school; the poem addresses students (probably the students of the Dubrovnik grammar school, probably Cerva's own students); it is a *praelectio*, an introductory lecture for a course on Plautus, and that explains the history of Greek and Roman comedy and Roman satire presented in the first section of the poem; it is a general background necessary to understand Plautus. Cerva also wanted to compete with Poliziano, transferring his theme and metre (Plautus and the iambic senarius) to another genre, and composing a *praelectio* on an author about which Poliziano never wrote an introductory lecture. The tone of *Super comoedia...* can also be seen as inspired by Poliziano's polemic. Further interpretations of Cerva's poem should take into account its school setting and the possibility that the poem was not an attack on the use of Croatian in Early Modern Dubrovnik communication and literature, but rather an attack on Cerva's less competent colleagues.